

פרק כח. השירות הציבורי

קמג. מעמד השירות הציבורי

גופים שלטוניים המועסקים בתפקידים אזרחיים שאינם פוליטיים או שיפוטניים ופקידי ממשלה מהווים את השירות הציבורי.¹

מצוה למנות עובדים לשירות הציבורי. כותב הדברי חכמים: "נבאר קצת הנהגות ממני דיינים והיא מצות עשה כמ"ש 'שופטים ושוטרים תתן לך', וחיוב מצוה זו היא על כל פרנסי וראשי ומנהיגי הקהילות המקבילים עליהם רבנים לקהילתם וכן המבוררים מבני הקהילה להמנות פרנסים ודיינים וגבאים ושאר התמנויות".²

שירות ציבורי חיוני לתפקוד מדינה. כותב האברבנאל: "ספר הכתוב שעשה שלמה הכנה אחרת להתמדת מלכותו וקיומו במה שסדר ביתו ומשרתיו באופן שלם להקל מעליו עול ההנהגה וזכר ראשונה השרים אשר היו לו והם היו הממונים על העניינים התמידיים להנהגתו והנהגת עמו וכבוד המלכות כי היה בלתי אפשרי שיעשה המלך בעצמו הדברים החלקיים ההם כלם".³

הכתובים מעידים על בעלי תפקידים שונים בשירות מלכי ישראל - סופרים,⁴ מזכירים,⁵ אשר על הבית,⁶ שומרי הסף,⁷ יועצים,⁸ רע המלך,⁹ שוטרים,¹⁰ שרים,¹¹ חורים,¹² נגידים,¹³ פחות,¹⁴ סגנים,¹⁵ נְצִבִים,¹⁶ נְצִבִים,¹⁷ ממנא על קשתיא ועל קלעיא,¹⁸ שלישים,¹⁹ אשר על המס,²⁰ אשר על

¹ ראה EB (2008), civil service, Introduction, וראה הערך בשלמותו. וראה EB (2008), public administration, וכוחות הבטחון אף הם מועסקים על ידי הממשלה ולכן בתחומים רבים דומה מעמדם למעמד עובדי השירות הציבורי. מעמד עובדי בית המקדש וארגונים דומה מאד למעמד עובדי השירות הציבורי, למרות שהם אינם מועסקים על ידי הממשלה. כמה דוגמאות בהמשך הדיון יהיו מארגון בית המקדש.

² דברי חכמים, דעת חכמה, שער העבודה פרק יא. וראה נוהג כצאן יוסף ערך פרנס א, עמ' קכח.

³ אברבנאל מלכים א ד ב - ג.

⁴ ראה רש"י דברי הימים ב לד ח: "שהיה לכל מלך סופר לכתוב כל המאורע לו במלכות בין טוב בין רע...". וראה רש"י מלכים א ד ג. וראה רמב"ם נחלות טו: "גבאי או סופר שמכניס ומוציא בממון המלך...".

⁵ ראה שמואל ב ח טז, ומפרש רש"י: "מזכיר איזה דין בא לפניו ראשון לפוסקו ראשון". וראה רש"י דברי הימים ב לד ח. וראה מצודת דוד שמואל ב כ כד: "היה ממונה על ספר הזכרונות".

⁶ ראה מצודת דוד מלכים ב י ה. וראה דעת מקרא מלכים א דו: "שר ממנה על כלכלת בית המלך ועל סדריו". וראה מלכים א יח ו; מלכים ב ט ה; מלכים ב טו ה; ישעיה לו ג; דברי הימים ב כח ז.

⁷ ראה אסתר ב כא; בבלי מגילה כג א. וראה רד"ק ירמיהו לה ד: "שומר הסף - סף הוא כלל לכלי הבית וכלל היין וזולתם, ות"י שמר הסף אמרכלא".

⁸ ראה שמואל ב טו יב.

⁹ ראה דברי הימים א כז לג; מיכה ד ט.

¹⁰ ראה סעיף רמא.

¹¹ על שרי צבא ראה שמואל א יז נה. על שרי מדינות ראה מלכים א כ יד. על שרי שבטי ישראל ראה דברי הימים א כז כב. על שרי רכוש ראה דברי הימים א כז לא. על שרי ערים ראה מלכים א כב כו.

¹² ראה רד"ק מלכים א כא ח: "החורים - השרים והסגנים".

¹³ ראה דברי הימים א כו כד: "ושבאל בן גרשום בן משה נגיד על האצרות". וראה דברי הימים ב יט יא.

¹⁴ ראה עזרא ה יד ועוד.

¹⁵ ראה יחזקאל כג ו ועוד.

¹⁶ ראה שמואל ב ח ו.

¹⁷ ראה מלכים א ד ז. וראה דעת מקרא על דברי הימים ב ח י על ההבדל בין נצב לנציב.

¹⁸ ראה רש"י שמואל ב ח יח.

המלאכה,²¹ סוכנים,²² שטרים,²³ רודים,²⁴ רצים²⁵ פקידים²⁶ ופקודים,²⁷ נשיאים,²⁸ כהנים,²⁹ מושלים,³⁰ קצינים,³¹ סריסים,³² ועוד.
בעלי תפקידים המשרתים את הציבור מצאנו גם במשנה,³³ בגמרא³⁴ ובפנקסי הקהילות.³⁵
התורה קובעת שראוי שיהיו בכל עיר כמה עובדי ציבור.³⁶

חובות הפרנסים כלפי השירות הציבורי

גיוס כח אדם איכותי³⁷ פוסק הרמב"ם: "חמשה עשר ממונין היו במקדש... כל אחד ואחד מממונים אלו תחת ידו אנשים הרבה, כדי להכין המלאכה שהוא ממונה עליה".³⁸
הרלב"ג כותב: "להודיע שראוי בכל ענין שיהיו בו ממונים רבים בדרך שישתדלו שלא יחסר התיקון בו".³⁹ כותב האברבנאל: "אבל השרים כל מה שיעלו למספר יותר גדול תהיה הנהגת העם יותר מתוקנת...".⁴⁰

¹⁹ ראה מלכים ב טו כה; וראה רש"י שם ד"ה שלישו: "גבור שלוי". מצודת דוד מבאר שהוא שר.
²⁰ ראה מלכים א יב יח; וראה שמואל ב כ כד; מלכים א ד ו.
²¹ ראה מלכים א ה ל.
²² ראה מצודת ציון ישעיהו כב טו ד"ה הסוכן – "ממונה על האוצרות כמו ערי מסכנות".
²³ ראה יהושע א י; דה"א כז א; דברי הימים ב כו יא.
²⁴ ראה מלכים א ט כג.
²⁵ ראה שמואל א כב יז.
²⁶ ראה בראשית מא לד "יעשה פרעה ויפקד פקידים על הארץ", וראה תרגום ירושלמי שם: "יעביד פרעה וימני אפטרופין על ארעא". וראה רש"י נחמיה יא ט ד"ה פקיד: "ממונה".
²⁷ ראה רש"י במדבר לא יד ד"ה פקודי החיל: "ממונים על החיל".
²⁸ ראה סעיף יח. וראה במדבר ג לב ובמפרשים, שגם ראשי בית אב מכוונים בשם נשיאים.
²⁹ ראה רש"י שמות יט ו ד"ה ואתם תהיו לי ממלכת כהנים: "שרים". וראה פירושו לאיוב יב יט. וראה רשב"ם בראשית מא מה: "כהן און - שר של אותה העיר כדכתי' ובני דוד כהנים היו, שלטונים".
³⁰ ראה דברי הימים ב כג כ: "ויקח את שרי המאות ואת האדירים ואת המושלים בעם...".
³¹ ראה יהושע י כד: "ויקרא יהושע אל כל איש ישראל ויאמר אל קציני אנשי המלחמה".
³² ראה ראבי"ע על דניאל א ג; רד"ק על מלכים ב כ יח.
³³ חזן הכנסת נזכר במשנה שבת א ג ובמשנה מכות ג יב. שוטר הרבים נזכר במשנה קידושין ד ה. שליח בית דין נזכר במשנה גיטין ג ו. גבאי צדקה נזכר במשנה דמאי ג א; קידושין ד ה. וראה זאב ספרא, קהל ישראל א העת העתיקה עמ' 147 – 168.
³⁴ ראה בבלי בבא מציעא צז א מונה חמשה עובדי ציבור: מקרי דרדקי, שתלא, טבחא, אומנא וספר מתא (או סופר מתא). וראה חידושי הריטב"א שם: "כל אלו נוטלים שכר מבני העיר כאחתי". וראה בבלי בבא מציעא קט א.
³⁵ ראה, לדוגמא, פנקס הכשרים של קהילת פוזנא עמ' 477 שהמנויים בשנת תמ"א הם כשרים, פרנסים, טובים, קהל, גבאים וממונים. וראה פנקס קהל טיקטין ח"ב טבלה אחרי עמ' 24.
³⁶ ראה רמב"ם דעות ד כג: "כל עיר שאין בה עשרה דברים האלו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה. ואלו הן רופא ואומן... ומלמד תינוקות ולבלר וגבאי צדקה ובית דין מכים וחובשים".
³⁷ ראה סעיף קמח.
³⁸ רמב"ם כלי המקדש ז א – ב.
³⁹ רלב"ג מלכים א התועלות אחרי פרק יא התועלת החמשה עשר; וראה רלב"ג תועלות בסוף שמואל א, התועלת הלי"א. וראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא שה החלטה משנת שצ"ז לפ"ק.

עם זאת, אין להרבות בעובדים יתר על המדה. פסוק מפורש במשלי: "בפשע ארץ רבים שריה", ומבאר הרלב"ג: "... שרבו השרים כלי להשחיתם בקלות".⁴¹ שירות ציבורי גדול גורם לקלקולים ארגוניים רבים ומטיל נטל כספי גדול על הציבור.⁴²

העניקת סמכויות⁴³

- חקיקת חוקים ותקנות בתחום אחריותם⁴⁴
- הוצאת צווים⁴⁵ ומתן הוראות אישיות⁴⁶
- מנוי עובדים פסוק מפורש בתורה: "ואתה תחזה מכל העם... ושמתי עליהם שרי אלפים שרי מאות וגוי", ומבאר הנצי"ב: "... הוא יבחר שרי אלפים, והמה כל שר האלף יבחרו עשרה באלפיהם לשרי המאות ושרי מאות יבחרו שני לשרי חמשים וכן לשרי עשרות".⁴⁷
- אכיפה פוסק התשב"ץ: "ואם המלך ממנה פרנסי הקהל לגבוי המס הרי כחם ככחו ואינם אלא שלוחין ויכולים למכור הקרקע בלא אכרזתא".⁴⁸ לגזברים סמכות לכפות מתן מעות הקדש⁴⁹ ומעות צדקה.⁵⁰ פוסק הרמ"א: "והשליח בית דין יכול להגיד לבית דין, ואין בזה משום לשון הרע. וכן יוכל בעצמו לעשות דין במסרב בו, להכותו וכן אם הזיקו בממונו פטורי".⁵¹ במעלה דין תקנו: "כל ראש מדינה מחוייב להחזיק ידי המבורר וגי מבוררים לעשות כפיות על אנשי הקהילות".⁵² ברומא החליטו: "... ועל זה יהיו נאמנים מעלת הממונים בזמן מנויים לומר פלוני או פלונית עשו כך וראוי לקנוס אותם...".⁵³

⁴⁰ אברבנאל שמות יח יז. וראה מצודות דוד ירמיה נב טז. מבנה הירארכי של שרי אלפים, שרי מאות, שרי חמשים ושרי עשרות היה מקובל בימי קדם, ראה M. Weinfeld, "Judge and Officer in Israel and in Ancient Middle East", Israel Oriental Studies 7 (1977) pp. 65 - 88.

⁴¹ רלב"ג משלי כח ב; וראה משלי עם ביאור הגר"א שם: "שמחמת זה איש כל הישר בעיניו יעשה".

⁴² ראה אברבנאל שמות יח יז: "ראה יתרו בחכמתו ומשה אדונינו גם כן שהמנוי כל עוד שיהיה יותר כולל יהיה יותר בלתי מסודר ולכן לא שיערו לעשות שרי רבבות ולא שרי מאות אלפים וכיוצא בזה לפי שהקפה באנשים רבים תבלבל ההנהגה, והספיק שיהיה המינוי היותר כולל על אלף אנשים...". וראה סעיף שט.

⁴³ ראה סעיף קמד.

⁴⁴ ראה כנסת הגדולה חו"מ שסט טור י. וראה שו"ת הרשב"א א תקצב; שו"ת הריב"ש תנו. וראה פנקס קהילת רומא תקנה 985 משנת התמ"א: "כדי שמוכרי מזונות לא יפקיעו השערים נתנו רשות ל... ליתן קצבה כפי ראות עיניהם".

⁴⁵ ראה בבלי שבת ל א: "שר בשר ודם גוזר...". וראה EB (2008), administrative law, Introduction.

⁴⁶ ראה שמואל ב טו יא: "ואת אבשלום הלכו מאתים איש מירושלם קראים והלכים לתמם ולא ידעו פל דבר", ומבאר רש"י: "... שבקש מאביו שיכתוב לו שכל שני בני אדם שיבקש שילכו עמו ילכו...".

⁴⁷ העמק דבר שמות יח כא. וראה חשוקי חמד יומא עמ' דש – שה.

⁴⁸ שו"ת תשב"ץ ג קלח. וראה שו"ת המהרי"ק קצד, שגם פקדים ממונים רשאים לקצוץ דקלים ולעשות גשרים.

⁴⁹ ראה רמב"ם שקלים א ט; רמב"ם ערכין וחרמין ג יד; רמב"ם מעשה הקרבנות ד יז. וראה רמב"ם כלי המקדש ד יח, שממנים שלשה גזברים כדי שיהיה להם מעמד של בית דין.

⁵⁰ ראה שו"ע יו"ד רמח ב. וראה בבלי קידושין עו ב. וראה רמב"ם מתנות עניים ט ה, שממנים שלשה גבאים כדי שיהיה להם מעמד של בית דין.

⁵¹ שו"ע חו"מ ח ה בהגה. וראה שו"ת ראנ"ח קיא שהוא הדין לכל ממונה על הציבור.

⁵² תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק צג. וראה פנקס מדינת ליטא ועד תכ"ד לפ"ק תקעת.

⁵³ פנקס קהילת רומא תקנה 1035 משנת התמ"ה.

○ שיפוט כותב הגר"א: "והנה על ב' ענינים אלה נתיחדו מנהיגים שונים... המלכים והיועצים יחוקקו צדק... אמנם השרים הם היושבים על כסאות למשפט לעשות דין אל מעול וחומס להוציא גזלה מיד הגזלן..."⁵⁴

חלוקת תפקידים הרב שטרנבוך פוסק: "וי"א ששוחט לא יהא מוהל... שעלול למהר לגמור השחיטה כדי שיהיה פנוי למול"⁵⁵

במעהרין החליטו: "וקהלה קטנה שאין ידה משגת לשכור מלמד לעצמה, רק חזן ושמש שלהם צריך להיות גם המלמד, רשאי לעשות כן, רק אותו מלמד לא יהיה שוחט ובדוק, כי על ידי שחיטה ובדיקה ייבטל מאוד מן הלימוד ואינו יכול לעשות מלאכתו באמונה"⁵⁶. פרנסי פוזנא החליטו: "... שנתמנו פרנסי השוק... והטילו עליהם הכבדה שיתירה שישתמשו גם בעניני התיקונים... ומתוך הכבדה שהוטל עליהם השתמשות בשני המינויים, לא היה בידם לעמוד באחת לעשות כראוי... וזאת עלה במוסכם שלא ימנו על ידם רק פרנסי השוק..."⁵⁷

הקצאת משאבים ואמצעים פוסק הרמב"ם: "חמשה עשר ממונין היו במקדש... כל אחד ואחד מממונים אלו תחת ידו אנשים הרבה, כדי להכין המלאכה שהוא ממונה עליה"⁵⁸.

תנאי עבודה מתאימים⁵⁹

משכורות ראויות כותב הפלא יועץ: "כלל הדברים... העובד יעבוד עבודתו עבודה שלמה בכל לב ובכל נפש... והנעבד יפתח ידו בעין יפה"⁶⁰.

בימי התנאים חזן הכנסת היה נהנה מדיוור ציבורי בבית הכנסת⁶¹ או בבית המדרש⁶². בפוזנא החליטו: "... להתמנות גובה על המס ויתן לו סיפק הגון כדי שיהא פנוי מכל עסקיו שבעולם רק לגבות הסכומות בכל מאמצי כוחו"⁶³.

בבירונה החליטו: "אחרי שהח"ר... תש כוחו... והזקנה קופצת עליו... ולהיות כי זה יותר מן ל"ב שנה עשה מלאכתו מלאכת הקדש בנאמנות, וראוי שלא יהיה הק"ק נגדו בגדר כפוי טובה..."

⁵⁴ דבר אליהו על איוב ג יג – יט. על שר ושופט כמילים נרדפות ראה שמות ב יד: "מי שמך איש שר ושופט עליונו"; עמוס ב ג: "ויהכרתי שופט מקרבה וכל שריה אהרוג". וראה טור חו"מ שפת בית יוסף ד"ה ז"ל הרשב"א: "שכל שהוא ממונה על כך מן המלך דן ועושה כאלו במשפטי המלוכה...". וראה מצודת דוד מלכים ב טו ה; מנ"ח תר ס"ק ז; העמק דבר שמות ב יד; מרגליות הים סנהדרין מח ב אות ו. וראה שו"ת ציץ אליעזר יט מז: "כיון דרשות ביד המלך להמית ולהרוג ולתקן מדינה... ה"ה גם אם רואה אדם גדול בתורה ומדע יכול למנותו לראש לדון אפילו ד"נ כי אתו דבר חק ומשפט וכו'". על מנהג קדום שהשרים שופטים ראה M. Weinfeld, "Judge and Officer in Israel and in Ancient Middle East", Israel Oriental Studies 7 (1977) pp. 65-88.

⁵⁵ שו"ת תשובות והנהגות ב שסח. וראה שו"ת בן פורת ב ז.

⁵⁶ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק יג. וראה שו"ת הרב"ז א סח.

⁵⁷ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא ב' רלב החלטה משנת תתל"ד לפ"ק. וראה שם תלח, תסז, תרעד, וראה תגובה למנוי כפול שם ב' עב. וראה פנקס קהלת ברלין 147. בענין חלוקת תפקידים ראה סעיף קנב.

⁵⁸ רמב"ם כלי המקדש ז ב.

⁵⁹ ראה פלא יועץ ערך בעלי חיים. וראה ערוך השולחן או"ח תקמד ו.

⁶⁰ פלא יועץ ערך נאמנות. וראה שו"ת מחנה חיים ב חו"מ מה. וראה שו"ת צמח צדק א הערה של בן המחר: "... אם ירצה רב או חזן ושמש להיות בקהל בחנם בלי שכירות... הא ליתא... דיכולים לומי אסיא דמגן וכו'".

⁶¹ ראה רמב"ם שבת כח ג. וראה פנקס קהל קאסאלי מונפיראטו החלטה רעג משנת שע"ו לפ"ק.

⁶² ראה רמב"ם טומאת צרעת יד יד.

⁶³ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' צט החלטה משנת תכ"ח לפ"ק. כיו"ב שם א' תעד החלטה משנת תמ"ג לפ"ק.

שהק"ק יתנו להח"ר הנזכר על כל ימי חייו שלושה עשר דוקי וחצי...⁶⁴ ברומא החליטו: "נועדו יחד... כדי לעשות שליח חדש לקהל של רומא, במקום השליח שעבר... שנפטר והלך לבית עולמו... וכן תקנו שהשליח הנזכר יהיה מחויב לתת ג' יולי בכל שבוע לאשת הנפטר כל ימיו ממעותיו...".⁶⁵

כותב ספר חסידים: "ואין להתנות עם אדם

דרישות סבירות

יותר על מה שיכול לעשות...".⁶⁶

פרנסי וירונה החליטו: "נמנו וגמרו לקרב אצלינו מעלת כבוד תורתנו... להרביץ תורה, ללמוד וללמד ולדרוש ברבים פעמיים בכל יום... יושם פרט... לבקש... שמעלתו לא יהיה נברר לדיין ופשרן... ולא יהיה מורשה... למען יתמיד לעסוק בחיי עולם...".⁶⁷

שמירה על בריאות העובדים ובטחונם כותב הרלב"ג: "כי כשנתאוה דוד ואמר מי ישקני מים מבור בית לחם אשר בשער וסכנו עצמם שלשת הגבורים להביא מהם אליו לא רצה לשתותם להורות כי לא הסכים שיסכנו עצמם בעבור זה".⁶⁸

פוסק הרמב"ם: "ואומרין לזה המקטיר הזהר שלא תתחיל מלפניך שלא תכזה".⁶⁹

אומר המדרש: "אמר לו הקב"ה למלך... תן

פיקוח על השירות הציבורי

דעתך על כל משרתיך שלא ירעו לבריות".⁷⁰

פוסק מהרשד"ם: "... שעל בית דין שהם אביהם של יתומים מוטל להשגיח הדרך היותר טוב וישר ליתומים, ולא שיאמר הקולר תלוי על האפוטרופוס או על הנפטר שמנהו לאפוטרופוס".⁷¹

בפוזנא החליטו הכשרים: "אנשים רבים התלוננו שמוכסנים לוקחים יותר מן הכתוב בכתב המודעה... באם לקחו יותר, עד היום מחוייב הקהל לתקן המעוות ולהסיר המכשלה זאת תחת ידיהם ועל כל פנים שלא יקרה מהיום והלאה".⁷²

כותב המסילת ישרים: "שהאדם יחיד ויושב בתום עמו מובלע בין האנשים אינו נתפס אלא על עצמו, כיון שנתעלה לרבנות ושררה כבר הוא נתפס על כל מי שתחת ידו וממשלתו, כי עליו להשקיף על כלם ולרעות אותם דיעה והשכל ולהישיר מעשיהם".⁷³

⁶⁴ פנקס קהל וירונה ג ק, החלטה משנת שס"ה. וראה שו"ת אבני צדק יו"ד א על שוחט שחלה: "... שלא ישחוט עוד והקהל יפייסו אותו בממון לתמכו ולסעדו". וראה פנקס הכשרים החלטה תמד משנת ת"ג לפ"ק.

⁶⁵ פנקס קהילת רומא החלטה 430 משנת ת"א לפ"ק.

⁶⁶ ספר חסידים (מרג.) תתרעד. וראה סעיף שג.

⁶⁷ פנקס קהל וירונה ג החלטה ס משנת שס"ג לפ"ק. פרט – החלטה.

⁶⁸ רלב"ג שמואל ב כד כה. וראה רמב"ם כלי המקדש ז יד, שאחד הממונים בבית המקדש היה רופא המטפל בכהנים חולים. וראה משיב מלחמה שער א עמי לב.

⁶⁹ רמב"ם תמידין ומוספין ג ח. וראה רש"י בבלי מנחות כט א ד"ה חגור כמין פסיקיא.

⁷⁰ מדרש הגדול הקדמה לשמות כא. וראה ראבי"ע תהלים קמח י ד"ה שרים וכל שופטי ארץ.

⁷¹ שו"ת מהרשד"ם חו"מ שג.

⁷² פנקס הכשרים של קהילת פוזנא קפה החלטה משנת שצ"ב לפ"ק. וראה שם ששב החלטה משנת ת' הנוגעת לתלונה על התנהגות השמשים. וראה שם תכד החלטה משנת ת"ב לפ"ק על מוכסים.

⁷³ מסילת ישרים כב. וראה ירושלמי מעשר שני ה ה: "והיה ספיקן בידן למחות ולא מיחה". וראה מפרשים שם שהכונה ליוחנן כהן גדול שלא מיחה באלעזר בן פחורה ויהודה בן פתורה שהיו ממונים ונטלו מעשר בזרוע.

כיבוד עצמאות השירות הציבורי פוסק החוות יאיר: "השתדלך בר דעת ויש בידו להתנות ולעשות מה שירצה".⁷⁴ פוסק הרב זוננפלד: "מי שיש לו תביעת ממון על הגבאי פשיטא שיכול לתבעו לב"ד, אבל במקום שאין לו תביעת ממון אין להב"ד כלל להזדקק כי הגבאים בעצמם נקראים ב"ד במה שאינם נוגעים".⁷⁵

במעהרין החליטו: "אין האלופים ראשי מדינה ומבוררים כולם יחד יכולים ורשאים לפחות לשום קהלה מסכום וגולגולת, אפילו אין כח בידם לעשות הנחה בשום אופן כלל, אך ורק כאשר יעריכו השמאים כן יקום וכן יהי", הן הסכום הן הגולגולת".⁷⁶ בליטא החליטו: "חתכא דאיסורא להקהל להכניס ראשם בעסקי דיני ממונות, ובחרם על כל פרנס החודש ומכל שכן על הדיינים ועל השמשים שלא לציית הקהל בזה הדבר".⁷⁷

בפוזנא החליטו: "קהל יצ"ו כבר מושבעים ועומדים מקדם קדמתא שלא להשתרר ולצוות על שום התמנות שבעולם ומכל שכן על מנוי גדול כזה, הלא המה האלופים גבאי צדקה יצ"ו, אשר על כן הרשות נתונה להם להתחלק הקצבה לאשר ישר בעיניהם ולפי ראות עיניהם הם... ואין רשות לקהל ועדה יצ"ו למחות עליהם בשום אופן כלל וכלל".⁷⁸

שמירה על כבוד עובדי השירות הציבורי⁷⁹

הפרדת רשויות⁸⁰ ועד ארבע ארצות החליטו: "ואף זה קיפוח לא קטן לועד, כאשר שני תפקידים מתנגדים זה לזה כמו נאמנות ופרנסות נשארים בידי איש אחד, כי שום איש אינו יכול להיות כאחד גם אדון וגם משרת".⁸¹ בונציה תקנו: "לא יוכל שום סלאריאדו שיהיה לבאלוטאר, הגם שיהיה מאנשי הועד שלנו, בשום דבר שבעולם".⁸² בברלין תקנו: "... עלתה ההסכמה שכל מי שהוא גבאי בחה"ק גמילות חסדים או בקור חולים או הכנסת כלה או נר תמיד או על שום צדקה... יהיה פסול מלהתמנות לפרנס או טובי או עיקר... כדי שלא תהיינה לאיש אחד שתי התמנויות כאחת בקהלתנו".⁸³ בפאדוואה החליטו: "אנו מתקנים ומסדרים שמהיום והלאה כל מי שיהא רואה חשבונות מהק"ק לא יוכל להיות פרנס ולא גבאי משך כל זמן שהוא רואה חשבון".⁸⁴

⁷⁴ שו"ת חוות יאיר קנד. שתדלך בתקופתו היה נציג הקהל לכל משא ומתן עם השלטונות. וראה שו"ת הרשב"א ב קמו: "... ואף על פי שאז"ל, שאין אפוטרופין רשאים למכור ברחוק ולגאול בקרוב ולמכור ברעה ולגאול ביפה; הרי אמרו: שאם נטלו רשות מב"ד, רשאים. ולפיכך אנו נותנים רשות מעכשו לאפוטרופין הנזכרים בכח מעשה ב"ד זה: למכור ולהחליף ולעשות מכל הקרקעות הנזכר של היתומים הנזכרים, כל מה שיראה בעיניהם שיהא בו תקון ותועלת ליתומים הנזכרים, ואין מי ימחה בידם".

⁷⁵ שו"ת שלמת חיים תשצב.

⁷⁶ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק לח. וראה שם שם צז.

⁷⁷ פנקס מדינת ליטא ועד ת"פ לפ"ק תתקכה.

⁷⁸ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא שכ החלטה משנת שצ"ח לפ"ק. בפוזנא הגופים שכונו קהל ועדה היו גופים שלטוניים.

⁷⁹ ראה סעיף רו.

⁸⁰ ראה סעיף קנב.

⁸¹ פנקס ועד ארבע ארצות תרמב, החלטת הועד שנפגש בירוסלב בשנת תצ"ט לפ"ק.

⁸² פנקס ועד ק"ק איטאליאני בוויניציאה ד משנת ת"ד לפ"ק; סלאריאדו = מקבל שכר. באלוטאר = פרנס נבחר.

⁸³ פנקס קהילת ברלין החלטה משנת תק"י לפ"ק.

⁸⁴ פנקס ועד ק"ק פאדוואה א לו החלטה משנת תקל"א.

עידוד שיתוף פעולה בין הפרנסים ובין עובדי שירות הציבור⁸⁵

גם כיום תקפות כל ההוראות הנוגעות למעמד השירות הציבורי.⁸⁶

*

המומחים למדעי המדינה תמימי דעים ששירות ציבורי איכותי ויעיל חיוני להתפתחותה של כל מדינה,⁸⁷ ועל כן יש לטפחו ולדאוג באופן שוטף לפעולתו התקינה.⁸⁸

כיום כלולים בתחומי אחריותו של השלטון שירותים ציבוריים רבים שבעבר טופלו על ידי יחידים או ארגונים ציבוריים וחברתיים.⁸⁹ משום כך, גדל מאד מספר עובדי השירות והתרחבו האמצעים העומדים לרשותם,⁹⁰ ובמקביל הוטל על רשויות השלטון להבטיח עוד ביתר שאת, שהשירות הציבורי יפעל באופן איכותי ויעיל ושעובדיו לא ינצלו לרעה את הסמכויות שבידם.

כותב פרופ' אייזנשטדט, מומחה לסוציולוגיה פוליטית: "במונח המדינה המודרנית מתכוונים אנו לאותו טיפוס של מדינה, שהתחיל מתפתח המאה הטי"ו במערב אירופה... סימני ההכר העיקריים של מדינה זו מבחינה סוציולוגית הם: ... ד. הפרדה ניכרת, מבחינת ניהול עניני המדינה, בין הקבוצה הפוליטית השלטת, המכוונת את המנגנון ומפקחת עליו, ובין מנגנון הביצוע האדמיניסטרטיבי... ה. ניהול עניני המדינה השופטים על ידי מנגנונים אדמיניסטרטיביים-בירוקרטיים...".⁹¹

חוקת פולין עומדת בהקדמה על הצורך החיוני שהגופים הציבוריים יפעלו בחריצות וביעילות.⁹² חוקת איטליה קובעת שעל הגופים הציבוריים לפעול בצורה ראויה והגונה.⁹³ חוקת פורטוגל מונה את הפיקוח על יעילות השירות הציבורי כאחת מחובות המדינה.⁹⁴ במדינות אחדות קובעת החוקה את החובה להקים נציבות לשירות הציבורי אשר תפקח על יעילותו, הגינותו וכד'.⁹⁵

⁸⁵ ראה חידו"א סוף קידושין ד"ה טוב שברופאים. וראה שו"ת אגרות משה יו"ד ג עא: "אבל אף שיהיו בין המנהל הפרינציפאל ובין המורים ת"ח ויראי השי"ת יש עוד חוב עליהם שיהיו בשלום ושלוה ביניהם ויתנהגו כבוד זה בזה ולדון על כל דבר ודבר ביחד כי אם אין שלום אין כלום".

⁸⁶ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה של ד"ר כהן עמ' 5 – 16 סעיף 67: "ארגון פקידות השרות האזרחי... יקבע בחוק". מאחר והרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא העירו מאומה על סעיף זה, ניתן להניח שהדברים מקובלים עליהם.

⁸⁷ ראה EB (2008), public administration, Principles of public administration, Public policy approach.

⁸⁸ ראה EB (2008), public administration, Principles of public administration, The classical definition.

⁸⁹ ראה סעיף קנ על המגמה בישראל לצמצם את משימות השלטון.

⁹⁰ EB (2008), public administration, Principles of public administration, Recent interpretations, Public policy approach.

⁹¹ פרופ' אייזנשטדט, "תכונות יסוד של המדינה המודרנית", מדינה וחברה א עמ' 87. על שאר סימני ההכר ראה סעיף צג הערה 70.

⁹² ראה ICL חוקת פולין בהקדמה.

⁹³ ראה ICL חוקת איטליה 97 (1).

⁹⁴ ראה ICL חוקת פורטוגל 81 c).

⁹⁵ ראה ICL חוקת דרום אפריקה 196; שם חוקת סינגפור 110 (1).

קמז. מבנה השירות הציבורי

מבנה היררכי ברור כותב העקידת יצחק: "כי אי אפשר לקיום שום אחת מהנה אם לא בשישמרו כלן סדר המשמרות ושמירת יחסם אצל הראש".¹

כותב המב"ט: "שום תשים עליך מלך - מלך ולא שנים, וממנו אנו לומדים לשאר השררות".² זו מדת התורה. פוסק הרמב"ם: "וממנים כהן גדול הוא ראש לכל הכהנים... ממנין כהן אחד יהיה לכהן גדול כמו המשנה למלך והוא הנקרא סגן... וכל הכהנים מתחת יד הסגן. ועוד ממנים קתיקולין להיות לסגן כמו הסגן לכהן גדול, ואין פוחתים משנים, וממנים אמרכלין אין פחות מזו... וממנים גזברים תחת יד האמרכולין".³

פוסק הרמב"ם: "משה רבינו חלק הכהנים לח' משמרות... ובימי שמואל חלקם הוא ודוד המלך לארבעה ועשרים משמר, ועל כל משמר ומשמר ראש אחד ממונה... כל ראש משמר ומשמר מחלק משמרו לבתי אבות... ולכל בית אב ואב ראש אחד ממונה עליו".⁴ כותב הרב יוחנן אלימאן על שלמה המלך: "כי ימצא סדר גדול במעשיו כפי הכתוב בספר כי סדר בכהניו שני כהנים אחד כהן גדול ואחד סגן כהונה ובסופריו שני סופרים גדולים ובמזכיריו ראש אחד הוא המזכיר ובצבאיו השר היה לכל ראש ובשריו שר אחד לכלם וברעיו רע אחד למלך והוא המיוחד, ואיש אחד על הבית מופקד ואחד ממונה על המס...".⁵

אין סמכות לפרנס לתת הוראות לעובד הכפוף לפרנס אחר. בפזנא תקנו: "כל שמש מחוייב לציית למי שיש לו איזה התמנות פה קהלתנו... ושום פרנס ומנהיג אין יכול למחות על זה".⁶

חלוקת תפקידים ברורה פוסק הרמב"ם: "וכן ממנים לעולם על כל דבר מט"ו דברים אלו ממונה אחד ואלו הן: (א) על הזמנים, (ב) על נעילת שערים, (ג) על השומרים...".⁷

אומר המדרש: "... משל למה הדבר דומה למלך שהיו לו אפוטרופין הרבה, זה ממונה על חפץ זה ואחד ממונה על כולן".⁸ הרמב"ם כותב: "אם לא יתיחד כל אדם בעבודה מוגדרת יבוא לידי רשלנות ורפיון בכל".⁹

זו דרך הבורא. כותב הבן איש חי: "... הנה השמות והמלאכים כל אחד ממונה על דבר אחר זה על הפרנסה וזה על ההצלחה וזה על הדין".¹⁰

זו מדת התורה. פסוק מפורש בתורה: "ויאמר יוסף אל פרעה... יעשה פרעה ויפקד פקידים על הארץ...". ומבאר המלבי"ם: "שהוא ימנה פקידים רבים תחתיו שיהיה ביניהם חלוק

¹ עקידת יצחק השער התשעים וחמשה.

² שו"ת מב"ט ג ר.

³ רמב"ם כלי המקדש ד יב - יח. וראה ירמיהו כ א ורד"ק שם: "וישמע פשחור בן אמר הכהן והוא פקיד נגיד בבית ה'...", ומפרש הרד"ק: "פקיד נגיד - הפקיד הגדול שהוא נגיד על כלם ותרגם יונתן ממנא סגן כהניא".

⁴ רמב"ם כלי המקדש ד ג - יא.

⁵ ספר החשק דף יח ב. וראה העמק דבר במדבר כז יז.

⁶ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא החלטה קמו משנת ש"צ לפ"ק. כיו"ב שם א' תפח.

⁷ רמב"ם כלי המקדש ז א.

⁸ ילקוט שמעוני בהעלותך תשלט. וראה מו"נ א עב.

⁹ מו"נ ג מה. וראה עקידת יצחק השער החמש ותשעים.

¹⁰ שו"ת תורה לשמה תנב.

ההתעסקות, שכל אחד יעסוק בדבר פרטי...¹¹ כותב הרב יוחנן אלימאן: "...היו כולם לבושי בגדים מורים לכל אחד ואחד מה מלאכתו. והיה מצוייר על בגד כל אחד פעולתו ומעשהו... וכשהיו נקראים היו יודעים כל אשר חפץ במלך... וכן היו כל עבדי המלך שלמה עושים מעשיהם בטבעם ועצמותם המסודר להם מאת מלכם..."¹²

זו מדת חכמים. פוסק הרמב"ם: "חמשה עשר ממונין היו במקדש וכן ממנים לעולם כל דבר מט"ו דברים אלו ממונה אחד ואלו הן..."¹³

בפוזנא החליטו: "ראינו רבה המכשילה הנעשה בהוצאות הקהילה על ידי הגובה ועל ידי הגובה ברדאן אשר זה הוציא וזה הוציא ולא ידע זה מזה כל השנה ובא מזה כמה מכשולים, על כן עשינו תיקון שמהיום והלאה יבא כל המעות הכנסות הקהילה ליד אחד..."¹⁴

איסור על חריגה מסמכות זו מדת התורה. פוסק הרמב"ם: "...כשם שהלויים

מוזהרין שלא לעבוד עבודת הכהנים, כך הכהנים מוזהרין שלא לעבוד עבודת הלויים... וכן הלויים עצמם מוזהרים שלא יעשה אחד מלאכת חבירו, שלא יסייע המשורר לשוער ולא השוער למשורר..."¹⁵ החינוך מחדש: "ומן הדומה כי הכהן שסייע במלאכת חבירו הכהן גם כן במיתה"¹⁶

כותב ספר החינוך: "מצוה תקט... שיהיו הכהנים והלויים עובדים במקדש למשמרות, כלומר לכתות ידועות, ולא תהיה יד הכל מתעסקת יחד בעבודה"¹⁷

בפוזנא החליטו: "כל אלו שנתמנו על כל המנויים... רק על משמרתם יעמדו לפי שעה שלא להשיג גבול רעהו, על זה נתמנו ולא על ענין אחר"¹⁸

אין תוקף מחייב לפעולות של עובד השירות הציבורי שנעשו שלא בסמכות, אפילו אם הדבר נעשה בתום לב.¹⁹

הממונים אחראים לכפופים להם כותב רש"י: "...ללמדך שכל סרחון הדור תלוי בגדולים

שיש כח בידם למחות"²⁰ כותב המהרש"א: "וכל ראש וראש באומנות צריך להשגיח על אנשי כתתו להדריכם דרך ישרה ולהוכיחם לשם שמים..."²¹

¹¹ מלבי"ם בראשית מא לג – לד. וראה אור חדש אסתר ה א עמ' קנט; אסתר הצליחה להכנס לאחשוורוש משום שהיו שבעה שומרים וכל אחד הטיל על חברו את האחריות לשמירה.

¹² סי' ביאור חכמת שלמה המלך ע"ד החקירה, הו"ד בספר אחותן הקטנה של החכמות עמ' 174.

¹³ רמב"ם כלי המקדש ז א. וראה קרית ספר שמשמיט הלכה זו ומכאן שלדעתו היא מדרבנן.

¹⁴ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' רמז החלטה משנת תל"ג לפ"ק. היו בפוזנא שני גובי מסים - האחד למסים הישרים והשני לבארדן, שהיה מעין מע"מ. החלטה דומה ראה שם א' תמא משנת תמ"א לפ"ק.

¹⁵ רמב"ם כלי המקדש ג י. וראה שם הלכה יא ובספר החינוך שלא. וראה שו"ת מהרש"ך ג נג.

¹⁶ ספר החינוך שפט.

¹⁷ ספר החינוך תקט.

¹⁸ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא רז החלטה משנת שצ"ב לפ"ק. וראה שם צט החלטה משנת שפ"ט לפ"ק.

¹⁹ ראה לדוגמא שו"ע אבהע"ז קד ו; שו"ע חו"מ קט ו. וראה שו"ת אגרות משה חו"מ א מה. על הבטוי לתקוני שדרתיך וכו' ראה בבלי כתובות פה א ובמקבילות. וראה פנקס הקהילה היהודית הפורטוגזית בתוניס סימן עג משנת תרכ"ב עמ' 182.

²⁰ רש"י במדבר לא יד. וראה משך חכמה במדבר לא מט.

²¹ חידו"א בבלי בבא בתרא צא ב ד"ה והמתנשא לכל לראש. וראה מדרש שכל טוב על בראשית מ א ששר המשקים ושר האופים לא חטאו באופן אישי והם נענשו על חטא הכפופים להם. וראה העמק דבר בראשית

פוסק ערוך השלחן בהלכות כלי המקדש: "והממונה הוא הראש לאותו עניין ועליו להשגיח שיצא הדבר מתוקן ועליו לתת דין וחשבון מזה, ועל האנשים שתחת ידו; הרי הוא המושל עליהם, ובידו להורידן או לייסרן אם ימצא בהם מגרעות או רפיון במלאכתם".²²

*

השירות הציבורי במתכונתו כיום החל להתפתח כבר לפני כשלוש מאות שנה.²³ הסוציולוג, פרופ' שפירא כותב: "הנחת היסוד של ובר היא, שהארגון הביורוקרטי הוא הארגון הרציונלי היעיל ביותר, המוכר לנו, להשגת מטרה כלשהי. לארגון זה התכונות הבאות: ... ב. הגדרת הסמכויות של כל נושא-תפקיד, והמבנה ההיררכי של חלוקת סמכויות זו בין נושאי התפקידים נקבעים על ידי תקנות וכללים כתובים ומדויקים. בצורה זו נדע מראש כיצד יפעל כל נושא תפקיד ומהן סמכויותיו לפעול בכל מצב שהוא".²⁴ בכמה מדינות קובעת החוקה את עקרונות השירות הציבורי.²⁵ חוקה אחת קובעת כי יש לארגן את הפקידות הציבורית באופן שתמנע בירוקרטיה.²⁶ חוקות אחדות קובעות את חלוקת סמכויות הענישה בין השירות הציבורי ובין בתי המשפט.²⁷ ביפן קובעת החוקה כי החלטה שיפוטית סופית מתקבלת רק על ידי בית משפט.²⁸ חוקת אוסטרליה קובעת שרשות ציבורית רשאית לתקן תקנות במסגרת סמכויותיה.²⁹ באפריקה קובעת החוקה שעל רשויות המדינה לפעול בשיתוף פעולה מתוך אמון הדדי ובתום לב.³⁰

שם. וראה חידו"א בבלי סנהדרין צו א ד"ה ואמר קריינא דאגרתא וכו': "הסופר הגדול הקורא כל הכתבים מפני כל שאר הסופרים אם נכתבו כהוגן ומגיה ומתקן אותם כראוי".²²
 ערוך השלחן העתיד הלכות כלי המקדש כז א.²³
 ראה ICL חוקת ספרד 103 (1), שעקרונות עקרונות פעולות השירות הציבורי הן: משרת את טובת הכלל ללא פניות, פועל על פי עקרונות של יעילות, הירארכיה, ביזור (decentralization) ופיזור (deconcentration) סמכויות, פועל מתוך תיאום, וכל זה בהתאמה לחוק. וראה שם חוקת פורטוגל 267.²⁴
 ראה ICL חוקת פורטוגל 267 (1) ושם ס"ק (2).²⁵
 ראה ICL חוקת ספרד 25 (3) שאין סמכות לפקידים לשלול את חירותו של האזרח. על סמכות הפקידות בחלק מן המדינות לדון ולהעניש ראה EB (2008), court, Functions of courts, Review of administrative decisions. וראה סעיף שכו הערה 45.²⁶
 ראה ICL חוקת יפן 76 (2).²⁷
 ראה ICL חוקת אוסטרליה 18 (2).²⁸
 ראה ICL חוקת דרום אפריקה 41 (1) (h).²⁹

קמה. מחויבות לפרנסים, לממונים ולמשימות

נאמנות לפרנסים¹ פסוק מפורש בתורה: "ויעש יהושע כאשר אמר לו משה להלחם בעמלק..."², ומבארת המכילתא: "מה שנתפקד, לא עבר על גזירת משה ואהרן"³.

פוסק הרמב"ם: "... שוטרים אלו בעלי מקל ורצועה... הם עומדים לפני הדיינים... וכל מעשיהם על פי הדיינים"⁴.

בירונה החליטו: "... שכמ"ר גומפריכט יהיה שמש הק"ק יצ"ו... ובנוסף על זה יחויב להיות סר למשמעת רב ופרנסים ומבלי להמרות את פי שום אחד מהם למקטנה עד גדולה"⁵. בברלין החליטו: "השמש אינו רשאי להכריז שום כרוז בבית הכנסת בלתי ידיעת פרנס החדש"⁶.

כפיפות לממונים פוסק הרשב"א: "גם מה ששאלת אם לאחר שציוו לו המבורר שלא למכור יין ליתר משבעה פשיטי". ואמר לו הברור האחד שימכור לשבע ומחצה שכן הסכימו הוא וחברו השני עמד זה ומכר על פי הברור האחד על פי עדותו... אין זה מצילו מעונש הקנס. כי הואיל שנצטוו מפי שניהם שלא למכור ליתר משבעה"⁷.

פוסק המנחת יצחק: "כל מורה נכנס למשמרתו אדעתא דהכי, לציית להמנהל, בעניני חינוך, ואף אם לא התנה בפירוש סתמא כפירושו... דאם לא כן בטל כח השלטון, ויוכל לבא לידי הפקרות בכל המוסד"⁸.

¹ על עובדי הציבור להיות נאמנים לה', נאמנים לפרנסים ולממונים עליהם ונאמנים לציבור. ראה בבלי ברכות נה א: " יראו קרא ה' בשם בצלאל". אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, הגון עליך בצלאל! אמר לו: רבוננו של עולם, אם לפניך הגון - לפני לא כל שכן? אמר לו: אף על פי כן, לך אמור להם. הלך ואמר להם לישראל: הגון עליכם בצלאל! אמרו לו: אם לפני הקדוש ברוך הוא ולפניך הוא הגון - לפנינו לא כל שכן". וראה פירוש הרשב"ר הירש במדבר ח יא ד"ה והניף אהרן וגו': "הרי כאן שלוש תנופות... בשלוש הקדשות מתחנכים הלויים לעבודתם... נמצאת אומר: בשם ה', בשם האומה ובשם אהרן תופסים הלויים את מעמדם וממלאים את תפקידם". סעיף זה עוסק במחויבות לפרנסים וכו', הסעיף הבא עוסק בכפיפות לה' ולתורה וסעיף קמו עוסק בנאמנות לציבור.

² מכילתא על שמות יז י. וראה פירוש הרמב"ן על התורה בראשית מז יד.

³ רמב"ם סנהדרין א א. וראה רמב"ם סנהדרין טז ח - יא. וראה סעיף שכב.

⁴ פנקס קהל וירונה ב תעז החלטה משנת שמ"ז. וראה שו"ת דברי חיים ב ליקוטים והשמטות לח, ששוחטים חסידים חייבים בכל עניני השחיטה לסור אך ורק למרותו של מרא דאתרא ולא למרותו של האדמו"ר.

⁵ פנקס קהילת ברלין 74 יג החלטה משנת תצ"ו לפ"ק.

⁶ שו"ת הרשב"א א תקצב.

⁷ שו"ת מנחת יצחק ד עה. וראה שו"ת ציץ אליעזר כ נב א: "רופא [וכיוצא בזה] המכתיב למזכירו תוצאות מחלת חולה כדי להמציאו לרופא המשפחה ונודע זאת עיי"כ למזכיר, האם אין בזה משום לשון הרע?... מכיון שאחרת לא יוכל הרופא למלא תפקידו כראוי, ומוכרח לעזרת מזכיר... אם כן נחשב הכל גוף אורגאני רצוף אחד... ומעלין איפוא זאת כאילו הרופא משמיע לעצמו ומכתיב לעצמו ביד ארוכה התוצאות כדי להמציאן לרופא...". החשוקי חמד סנהדרין עמי קעה חולק: "ראה ליישן למנהל המחלקה, שהוא יכתיב את המכתב למזכיר בלי שמות הרופאים, ואחר כך ימלא בכל מכתב את שם הרופא שעליו מוסב המכתב, ובדרך זו לא תדע המזכיר על מי מדובר... והצעת את הדברים לפני מו"ח מרן הגר"ש אלישיב שליט"א והסכים לדבר, והוסיף ואמר שבמקרה שהעצה לא תועיל, וכגון שבכל זאת תבין המזכיר במי מדובר, חייב המנהל לקחת חופש מעבודתו כרופא בבית החולים, ולכתוב אישית את הדו"ח. וכשם שלפעמים הוא משתחרר למטרות חשובות אחרות, כך גם להמנע מרכילות... ויש לחוס על כבוד הזולת ולא לחשוף קלונו לפני אדם שלא צריך לדעת רע על זולתו". וראה דעת קדושים יו"ד נדוי וחרם שלד אות ה, שחדר"ג אינו אוסר על הבעל להראות מכתביו לאשתו.

לשם שמים⁸ פסוק מפורש בתורה: "ולא תונו איש את עמיתו", ומבאר רש"י: "לא ישיאנו עצה שאינה הוגנת לו לפי דרכו והנאתו של יועץ".⁹ כותב הרע"ב: "כל העוסקים עם הציבור להכריח ולכוף את הציבור לדבר מצוה לצדקה או לפדיון שבויים יהיו עוסקים עמהם לשם שמים".¹⁰

○ איסור שוחד כותב המאירי: "וגם הזהירו דרך כלל להזהר ביועציו שיהיו נאמני רוח יועצי יושר, ולא יפתם שוחד ומחיר להטות משפט ולסלף דרך סלולה".¹¹ כותב האברבנאל: "ולשוטרים הזהיר באמרו: 'לא תטה משפט לא תשא (צ"ל תכיר) פנים ולא תקח שוחד'. רוצה לומר, שהשוטר לא יטה משפט השופט אם לישא פנים לאחד מבעלי הדינים או בעבור שוחד שיתנו לו".¹² פוסק ערוך השלחן: "... ולא דווקא דיין אסור בקבלת שוחד אלא אפילו כל הממונים וכל העוסקים בצרכי ציבור... אסורים להטות הענין בשביל אהבה או שנאה וכל שכן על ידי לקיחת שוחד ולא דווקא שוחד ממון אסור אלא אפילו שוחד דברים...".¹³

ועד הקהלות הראשיות בליטא החליט: "... ויצא לנו בגזירה חק לשלוח שלוחים... ילכו משוט הארץ ומתהלך בה לארכה ולרחבה... לעשות בכל מקום סדר גביות גלגולת וסדר גביות פאווראטני... אמנם אזהרה יתירה להשלוחים הנ"ל שלא יקבלו שום מתנה משום אדם לא מזומנים ולא שום דבר".¹⁴

○ ללא פניות אישיות בפוזנא החליטו: "כל מי שיש לו איזה צד נגיעה בהמכס אל יתעסק בעסק סחורה רק בעסק המכס".¹⁵ כעבור כשבעים שנה החליטו שם: "וכל פרנס הח'ד'ש בחדשו מחוייב לעזור בכל תוקף להגובה בעניין גביית סכומות ויאמר לא ראינו ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע כי תורה אחת ומשפט אחד אין נקיי".¹⁶

○ ללא מורא¹⁷

⁸ ראה סעיף מז.

⁹ רש"י ויקרא כה יז. המשיא עצה שאינה הוגנת עובר גם על לפני עור, ראה רוצח ושמירת הנפש יב יד.

¹⁰ רע"ב משנה אבות ב ב. וראה ספר חסידים (מרג.) תתקעג: "הזהר מלחזור... אחר מלמד או אחר מוהל בשביל אהבת בני אדם". וראה שו"ת אגרות משה חו"מ ב עג ה.

¹¹ פירוש המאירי משלי כה ג. וראה בבלי שבת נו א והמאירי שם. וראה רש"י דניאל יא כה ד"ה כי יחשוב עליו מחשבות: "ויתנכלו עליו להפילו על ידי שוחד שישחידו את שריו לבגוד בו כמו שהוא מסיים ואומר ואוכלי פת בגו ישברוהו". וראה מצודת דוד שם. וראה שו"ת הרא"ש ו י: "כמו שצריכים בגלות החל הזה לשחד החורים והסגנים בכל עיר ועיר".

¹² אברבנאל דברים טז יח. וראה הכתב והקבלה דברים ט טו.

¹³ ערוך השלחן חו"מ ט א. וראה פלפולא חריפתא על הרא"ש סנהדרין פרק ג סימן יז אות ש. אין תוקף להחלטה שהתקבלה לאחר קבלת שוחד, ראה שו"ת אגרות משה חו"מ א מה. על נסיון לשחד את הממונה על המשקולות בשוק (אגרינומון) ראה במדבר רבה כ יח. על שוחד שניתן על ידי נציגי מדינות זרות ראה השירות הדיפלומטי במקרא ובתעודות מן המזרח הקדום עמ' 205.

עובדי הציבור דומים לבית דין במובנים נוספים. הירושלמי פאה ח ו: "אין מעמידים שני אחים פרנסים". וראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קפג: "שמאים אינם רשאים גם כן להיות שני שותפים ביחד...".

¹⁴ פנקס מדינת ליטא ועד שפ"ז לפ"ק קכה. פאווראטני הוא מס מיוחד שהוטל על יהודי ליטא.

¹⁵ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא רמד החלטה משנת שצ"ד לפ"ק. וראה שם תכג, תנט, תצח.

¹⁶ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תתטז החלטה משנת תס"ג לפ"ק. וראה שם א' שז.

¹⁷ ראה סעיף שלט. מסתבר שכשם שדין עובדי שירות הציבור כדין דיינים לגבי שוחד כך דינים לגבי לא תגורו.

כפי שכלם¹⁸ פוסק החוות יאיר: "מי ששולח שתדלן דעתו שיעשה כפי שכלו".¹⁹

ברומא החליטו: "... ונתנו כח ושולטנות למעלת הממונים יצ"ו להעריך על אלו אשר מאנו להקשיב כפי ראות עין שכלם וכפי כח הניתן להם בתורת הערכין..."²⁰ בפוזנא החליטו: "... וגם השמאים... מחויבים לעשות סכום לכל איש ואיש באמת וביושר לפי ראות עיניהם".²¹

"והייתם נקיים" פוסק הרמב"ם בהלכות שקלים: "כשיכנס התורם לתרום לא יכנס בבגד שאפשר להחבות בו כסף ולא במנעל ולא בסנדל ולא בתפילה ולא בקמיע שמא יחשדו אותו העם ויאמרו החביא ממעות הלשכה תחתיו כשתרמה".²² אומרת הגמרא במסכת יומא: "בית גרמו היו בקיאין במעשה לחם הפנים... מעולם לא נמצאת פת נקיה ביד בניהם, שלא יאמרו ממעשה לחם הפנים הן אוכלים".²³

כותב ספר חסידים: "גבאי צדקה לא יטריח עני במלאכתו חנם... שלא יחשדוהו הקהל לאמר הוא מחלק לזה יותר ממה שמחלק לאחרים משום שיעסוק במלאכתו".²⁴ פוסק השו"ע: "גבאי צדקה אינם רשאים לפרוש זה מזה בשוק, אלא כדי שיהא זה פורש לשער וזה פורש לחנות, וגובים. מצא הגבאי מעות בשוק, לא יתנם לתוך כיסו, אלא לתוך ארנקי של צדקה, וכשיגיע לביתו יטלם. היה הגבאי נושה בחברו מנה ופרעו בשוק, לא יתנם לתוך כיסו, אלא לתוך ארנקי של צדקה, וכשיגיע לביתו יטלם. ולא ימנה מעות הקופה שנים שנים אלא אחד, מפני החשד, שנאמר: 'והייתם נקיים מה' ומישראל".²⁵

זו מדת התורה. פסוק מפורש בתורה: "ויהיה ביום השמיני קרא משה לאהרן ולבניו ולזקני ישראל", ומבאר רש"י: "להשמיעם שעל פי הדבור אהרן נכנס ומשמש בכהונה גדולה ולא יאמרו מאליו נכנס".²⁶

ועד הקהילה האיטלקית בונציה החליט: "לפייס רצון הקהל שידעו איך ובמה הולכים מעות ההקדש, יובן שלא יוכל שום גבאי לתת מעות לשום קבוץ אם לא יחתימהו תחילה הסופר מבית הכנסת שלנו".²⁷ בפוזנא קבעו: "... מקרא מלא דבר הכתוב: 'והייתם נקיים מה' ומישראל', וכדי להרחיק לזות שפתיים ועקשות פה... מחויבים השמאים לישב על מכון שבתם... כי אינם רשאים לטייל ולהלוך ברחובות ובשווקים, ועל אחת כמה וכמה שאינם רשאים להפסיק באמצע עשיית הסכום...".²⁸

¹⁸ ראה סעיף מח.

¹⁹ שו"ת חוות יאיר רו.

²⁰ פנקס קהילת רומא החלטה 417 משנת ת לפ"ק.

²¹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תמח החלטה משנת תמ"ב לפ"ק. וראה סדר ההערכה מנטובה תנ"ה לפ"ק טז.

²² רמב"ם שקלים ב י.

²³ בבלי יומא לח א. וראה שם כיוצא בזה על בית אבטינס שעסקו בקטורת.

²⁴ ספר חסידים (מרג.) מד.

²⁵ שו"ע יו"ד רנו א. וראה שו"ע יו"ד רנו ב. וראה רלב"ג מלכים ב התועלת הלי' בסוף פרק יב.

²⁶ רש"י ויקרא ט א.

²⁷ פנקס ועד ק"ק איטאליאני בוויניציאה צב משנת תי"ז לפ"ק.

²⁸ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תקלה החלטה משנת תמ"ו לפ"ק.

מסירות למלוי המשימות אומרים חכמים: "אין לך חביב לפני הקב"ה כשליח שמשתלח לעשות מצוה ונותן נפשו כדי שיצלח בשליחותו".²⁹ כותב הפלא יועץ: "וכל המושכרים למלאכת שמים... צריכים זריזות יתירה להתנהג בנאמנות גמורה ושלא למעול בשליחותם אפילו דקה מן הדקה".³⁰

זו מדת התורה. אומר המדרש: "וימסרו מאלפי ישראל מגיד הכתוב שהיו בני אדם צדיקים וכשרים ומסרו נפשם על הדבר".³¹

במהרהין החליטו: "השתדלן מדינה מחויב לעשות בכל מאמצי כחו בכל האפשרות כל ענייני השתדלות, הן לרבים והן ליחיד".³² בפוזנא החליטו: "ובענין גביית המכס... מחויבים הקהל למנות גוברים... שיעמדו על המשמר בכל אופן המועיל ולא להתעצל ולהתרשל כלל וכלל".³³

בברלין החליטו: "השמש... וכל ב"ב הצריכים לו בשליחותו מחויב הוא לעשות דבר בשלמות בלי שום פני לא משום אהבה וקרבות, או שנאה ורחקות רק תמיד מחויב השמש להיות זריז ונשכר בכל עסקיו ולא יתעצל בשום אופן...".³⁴ באיזמיר תקנו: "אם יטעון איזה מהמעריכים, שאינו רוצה לימצא בעריכת איזה נערך, מחמת שהיה שותפו לשעבר ונשבע לו שלא יגלה סך הממון שיש לו, אינו יכול ליפטר, אלא מחוייב להודיע למעריכים כל מה שיודע ממנו".³⁵ בקהילות רבות נתקבלו תקנות שלפיהן אין רשות לאיש להתפשר עם חייבי המס.³⁶

זריזות אומר החכם מכל אדם: "חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב...".³⁷ כותב אורחות צדיקים: "ראה איך משרתי המלכים והשרים זריזים הם בשליחותם ובעבודתם".³⁸

בפוזנא החליטו: "השמאים מחויבים לישבע לגמור הסכום צעטיל תוך שני שבועות ולא יותר אפילו יום אחד".³⁹

יזמה ויעוץ על עובד השירות הציבורי להפעיל חשיבה עצמאית וכאשר לדעתו מן הראוי לערוך תיקונים או שינויים עליו להפנות את תשומת לב הממונים לכך. הגמרא אומרת: "אמר לו הקב"ה למשה: לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים. הלך משה והפך, ואמר לו: עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו: משה רבינו, מנהגו של עולם אדם בונה בית ואחר כך מכניס לתוכו כלים ואתה אומר עשה לי ארון וכלים ומשכן! כלים שאני עושה

²⁹ במדבר רבה טז א. וראה במדר"ר ח ד.

³⁰ פלא יועץ ערך נאמנות.

³¹ ספרי על במדבר לא ה.

³² תקנות מדינת מעהרין ועד גידונג תע"ו לפק תקנו (ו).

³³ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא תכח החלטה משנת ת"ג לפ"ק.

³⁴ פנקס קהילת ברלין 74 החלטה משנת תצ"ו לפ"ק.

³⁵ עבודת משא ד ד. וראה המיסוי בקהילה היהודית באיזמיר במאות השבע עשרה והשמונה עשרה עמ' 118.

³⁶ ראה סעיף קלב. וראה שו"ת מהר"י וייל לח.

³⁷ משלי כב כט.

³⁸ ארחות צדיקים השער החמשה עשר, שער הזריזות. וראה בבלי סנהדרין מט א, על עמשא.

³⁹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' צ החלטה משנת תכ"ח לפ"ק. בענין

להיכן אכניסם? שמה כך אמר לך הקב"ה עשה משכן, ארון וכלים. אמר לו: שמה בצל א-ל היית וידעת?⁴⁰

על עובדי שירות הציבור לסייע זה לזה.⁴¹

אחזה

כדי להבטיח את המחויבות לפרנסים, לממונים ולמשימות יש לנקוט בצעדים הבאים

משכורות ראיות⁴²

מניעת ניגוד אינטרסים⁴³ במעוררין תקנו: "כשיעשו לקהלה אחת סכום שאחד מן השמאים מתוכה, אזי מחוייב השמאי ההוא לצאת חוצה, והנשארים ישאו ויתנו הסכום לאותו הקהלה".⁴⁴

בפוזנא הגדירו בתקנות מיהו קרוב,⁴⁵ ותקנו שעל שמאי להודיע בכל מקרה שהוא שם את קרוביו.⁴⁶

בפוזנא החליטו: "האנשים שהורידו הכשרים מגדולתם אל יהיו שמאים על הכשרים ומחוייבים לסלק את עצמם אם יבא לפנייהם אחד מהכשרים".⁴⁷ כיוצא בזה הוחלט ששמאי מס שנענש לא ישום את מסיו של המעניש.⁴⁸ בונציה החליטו שנישום ראשי לדרוש שמי ששונא אותו לא יערוך לו את השומה.⁴⁹

מניעת לחצים פוסק השואל ומשיב: "מכתבו הגיעני אודות השערוריה הנעשה בקהלה אחת זה איזה שנים שנפרדו החסידים מהאשכנזים ולקחו להם שו"ב אחר והשוחט שלהם נותן מעות לקצבים כדי שישחט אצלם... והכלל שכל הקצבים ידם על העליונה על השוחטים ומבקשים שילווח להם מעות ואם לא ילכו אל השו"ב דחסידיהם. והנה יש כמה מכשולות בזה שהרי יש לו שותפות עם הקצב ואם יהי טריפה יפסיד חלקו אם כן הוא נוגע

⁴⁰ בבלי ברכות נה א. וראה אברבנאל שמואל ב כד ג, שיואב העיר לדוד על המנון. וראה שיחות לספר במדבר עמי רלד: "יש בצבא נקודה של השפלת צלם-אלקים. שחיל יתרגל למלא פקודה!... אמנם יש בעיה נוספת, שגם חיל צריך לחשוב – אלא שאיזון זה הוא בעיה צבאית, ואני מתכבד להשאיר זאת לרמטכ"ל".

⁴¹ ראה בעל הטורים דברים כא י. וראה שיעורי תורה לרופאים צא: "... שבית חולים ששוררת בו אהבה וידידות תהיה בו סייעתא דשמיא, ובי"ח שבו אין קשרי ידידות בין הרופאים, למרות שנמצאים בו גדולי המומחים, לא תשרה בו שכינה מאחר ולא נוטלים עצה זה מזה". וראה סעיף קמג הערה 85.

⁴² ראה סעיף קמג.

⁴³ ראה סעיף קנד הערה 23.

⁴⁴ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק לט.

⁴⁵ ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא ש החלטה משנת שצ"ז לפ"ק ושם הערה 142.

⁴⁶ ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא ב' פב החלטה משנת תפ"ג לפ"ק. וראה שו"ת נודע ביהודה מה"ק חו"מ כא, ששמאים מבני העיר רשאים לערוך שומה גם לקרוביהם, ונימוקו עמו: "ואם רוצים לבטל המנהג ולעשות שמאין על פי דין תורה לא משכחת שמאים מבני העיר כלל כי אם יביאו שמאים ממקום אחר שלא היה להם ושלא יהיה להם שום קרובים בעיר וזה אי אפשר".

⁴⁷ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא תקלח החלטה משנת ת"ז לפ"ק. וראה שם תי החלטה משנת ת"ב לפ"ק. וראה שם החלטה א' תפה משנת תל"ח לפ"ק, שגם קרובים של שמאים שסולקו מתפקידם לא ישומו את הכשרים.

⁴⁸ ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא תקלח החלטה משנת ת"ז לפ"ק וכן תרעג החלטה משנת ת"א לפ"ק.

⁴⁹ ראה - A Separate Republic, II Libro Grande [27r] v] p. 3827].

בדבר וגם אינו שואל שאלת חכם כי הקצב לא יתרצה בזה... על כן בודאי מהראוי לגדור בזה ולהודיעם שאם עושין כן יש חשש שאוכלין נבילות וטרופות...⁵⁰

בפוזנא החליטו: "השמאים יהיו סגור ומסוגרת בבית הקהל יצ"ו כמו הכשרי הקהל ואל יצאו חוצה להם לפנות לביתם עד שיגמרו כל סכום צעטל לכל אנשי הקהילה יצ"ו עד גמירא".⁵¹

החלפת תפקידים מבאר התפארת ישראל מפני מה היו המלכים מחליפים את הממונים על גבית המס מדי שנה: "שמתחלפין כדי שלא יהי' להן הכרה עם פורעי המס".⁵²

איסור על עסקים פרטיים פוסק הרמ"א: "ואין למלמד לעזור בלילה יותר מדאי, שלא יהיה עצל ביום ללמד. וכן לא יתענה, או לעצור במאכל ומשתה, או לאכול ולשתות יותר מדאי, כי כל אלו הדברים גורמים שלא יוכל ללמד היטב".⁵³

בפוזנא החליטו: "אברהם שמש מחויב להפנות ולסלק את עצמו מכל התעסקות שבעולם של היחידים שבקהילה ובפרט פאקטרייא⁵⁴ וכנגד זה יתעסק בגביית הסכומות...".⁵⁵ בטיקטין תקנו: "עלה במוסכם... שהשמש ושום אדם העוסק בשירות קדישות אצל הקהל יצ"ו אינו רשאי להחזיק בביתו שום מחיו' בעולם".⁵⁶

השבעת עובדים⁵⁷ פסוק מפורש בספר דברי הימים: "וכל השרים והגיבורים וגם כל בני המלך דויד נתנו יד תחת שלמה המלך", ומבאר הפירוש המיוחס לרש"י: "באמונה תקעו כף לשלמה לעבדו בלבב שלם".⁵⁸

בליטא תקנו: "השמאים עצמם ישבעו תחלה שיעשו באמונה, ולא לנקום נקמת דבר להעביר דת השורה, לא מחמת שנאה ולא מחמת אהבה".⁵⁹ במערה רין תקנו: "השמאים צריכים להישבע שבועה בפני ארון הקדש בנקיטת חפץ בידם שיעשו שומא וגולגולת לשם שמים".⁶⁰

בפוזנא החליטו: "גם ישביעו אלופי הקהל יצ"ו את השמאים שלא יניחו שום אדם לבא אצלם להמליץ בשביל שום אדם יהיה מי שיהיה".⁶¹ כעבור כשבע עשרה שנה החליטו: "מחוייבים

⁵⁰ שו"ת שואל ומשיב תנינא ג פה. וראה שו"ת מהר"ם שיק יו"ד לב, שעל הקהל למנות שוחט ויש לאסור שחיטה של מי שאינו ממונה מהקהל.

⁵¹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא רסד החלטה משנת שצ"ה לפ"ק. צעטל = שומה הנרשמת בפנקס.

⁵² תפארת ישראל, יכין יומא א אות ב. וראה הערה 74.

⁵³ שו"ע יו"ד רמה יז בהגה. ראה רש"י בבלי סנהדרין צג ב ד"ה סריסים: "שכן דרכן של מלכים לסרס את האדם כדי שלא ישא אשה ויהא פנוי לעבודת המלך". על פי התורה אסור לעשות כן, ראה סעיף קפה.

⁵⁴ הערת המהדיר ד"ר דב אברון: "סוכנות מסחרית, סרסרות".

⁵⁵ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא ה החלטה משנת שפ"א לפ"ק.

⁵⁶ פנקס קהל טיקטין 244, תקנה משנת תנ"ז לפ"ק. מחיות הכונה לפרנסות המחיות את בעליהן.

⁵⁷ ראה שו"ת הרשב"א ה רעט; שו"ת זכרון יהודה נא. וראה את דברי השואלים, שו"ת מהרשד"ם יו"ד קנב. עם זאת, אין הלכה לדורות שלפיה אזרחים או אפילו עובדי השירות הציבורי צריכים להשבע אמונים לשלטת כפי שהיה מקובל במדינות אחדות בימי קדם, ראה An Historical Introduction to Western Constitutional Law עמ' 45.

⁵⁸ דברי הימים א כט כג.

⁵⁹ פנקס מדינת ליטא תקנות ועד שפ"ג לפ"ק ה.

⁶⁰ תקנות מדינת מעהרין ועד גאי ת"י לפ"ק מא.

⁶¹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא אי' שצד החלטה משנת תל"ט לפ"ק.

להשביע הן הגובים הן השתדלנים הן שמשים המשרתים את האלופי קהל וכל המשועבדים בכלל המתעסקים בשירות של הקהילה שיתעסקו בצרכי צבור באמונה שלימה".⁶²

השגחה הדדית שנינו: "... ואין עושין שררה על הציבור בממון פחות משנים".⁶³ על סדרי בית המקדש פוסק הרמב"ם: "וממנים אמרכלים אין פחות מז', ומפתחות העזרה בידם. רצה האחד לפתוח אינו יכול עד שיתכנסו כל האמרכולין ויפתחו".⁶⁴

כותב הנהר מצרים: "במצרים יש הסכמה קדומה מרבני מצרים הקדמונים זי"ע, שלעולם יהיה ב' שוחטים בשחיטת הבהמות ושניהם בודקין את הסכין קודם השחיטה ואחר השחיטה. ושם נאמר שגם בבדיקות הסרכות יהיו שנים".⁶⁵

בפוזנא תקנו: "משום לזות שפתים לקיים 'והייתם נקיים מה' ומישראל' תקנו האלופים כשרי קהל שאין ראוי חד מנאמנים יצ"ו לחתום שום קוויט עד שיחתמו שנהם דוקא".⁶⁶ בירונה הוחלט: יושם פארטי... לבחור מתוך אנשי הק"ק שני קאסירי האחד אשר יהיה בידו התיבה שיושמו בה המעות אשר גבו והשני – המפתח".⁶⁷

ביקורות פתע כותב מהר"ש אבוהב: "וראיתי לרבותי שהיו נוהגים ליטול בפתע פתאום הסכין מידי השוחטים בעת השחיטה לראות מה היא, וכן היו משלחים בעדם ושואלין ודורשין מהם הלכות שחיטה ובדיקת הריאה איש איש כפי עבודתו לידע אם נפלה בהם שכחה".⁶⁸

ענישה פוסק הרמב"ם בהלכות בית הבחירה: "ומעמידין ממונה אחד על כל משמרות השומרים, ואיש הר הבית היה נקרא והיה מחזר על כל משמר ומשמר כל הלילה, ואבוקות דלוקות לפניו, וכל משמר שאינו עומד ואומר לו איש הר הבית שלום עליך ניכר שהוא ישן חובטו במקלו, ורשות היה לו לשרוף את כסותו עד שהיו אומרים בירושלים מה קול בעזרה קול בן לוי לוקה ובגדיו נשרפין שישן על משמרתו".⁶⁹ פוסק הרמב"ם בהלכות כלי המקדש: "כל מי שיביא קרבנותיו למקדש נותן דמי הנסכים לזה הממונה על החותמות... והלה הולך

⁶² פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תרפח החלטה משנת תני"ו לפ"ק.

⁶³ משנה שקלים ה ב.

⁶⁴ רמב"ם כלי המקדש ד יז.

⁶⁵ נהר מצרים חלק יו"ד הלכות שחיטה א. התקנה נזכרת כבר בתקנות מדינת מעהרין ועד לונדון בורג תני"ז לפ"ק תענ (יא). וראה דרכי משה פרשת צו שמציע לתקן שכל מנקר יהיה מנקר רק בלוי מנקר נוסף. וראה מועדים וזמנים השלם ג רלא, הערה בעמ' פה: "... בכל מדינות פולין תמיד הם שני מוהלים... נראה שתקנו כן... שרצו שיהיה בכל מילה שני מוהלים שאז אחד משגיח על השני...".

⁶⁶ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא ב' רג החלטה משנת תקכ"א לפ"ק.

⁶⁷ פנקס קהל וירונה ב תפט, החלטה משנת שמ"ז. וראה ועד ק"ק איטאליאני בוויניציאה י ת"ד לפ"ק; פנקס קהל קאסאלי מונפיראטו החלטה כב משנת ת"ן לפ"ק.

⁶⁸ ספר הזכרונות זכרון שלישי הפרק השני. וראה כיו"ב שו"ת חתם סופר יו"ד יג. וראה דעת תורה יו"ד ב לט אות סט על מנהג בבעלו ששוחט אינו מועד סירכות אלא בנוכחות מרא דאתרא.

⁶⁹ רמב"ם בית הבחירה ח י. וראה בבלי מנחות נ א שלדעת ר"ש, כהן שלא הביא קרבן תמיד במזיד בבקר, נקנס בכך שהוא לא יביא קרבן תמיד של ערב. וראה שמו"ר ב ב: "משל למלך שהיה לו פרדס ובנה בו מגדל גבוה וצוה המלך שיתנו לתוכו פועלים שיהיו עוסקים במלאכתו, אמר המלך כל מי שמתכשר במלאכתו יטול שכרו משלם, וכל מי שמתעצל במלאכתו ינתן בדימוס". וראה שו"ת דעת כהן ד, שבמנוי קדש יש להחמיר טפי וגם אם לא מסלקים את מי שסרח יש ולהעניש מי שחטא או שיצאה תקלה מתחת ידו.

בחזותמות שבידו לזה הממונה על הנסכים... ולערב באים זה אצל זה. מוציא את החזותמות ומקבל כנגדן מעות אם פחתו המעות - ישלם זה שעל החזותמות מביתו".⁷⁰

בוינציה החליטו: "לא יוכל השמש לתת לשום אדם, יהיה מי שיהיה... שום דבר מחפצי בית הכנסת או מנורות... בלי רשות הפרנסים, בקנס א' דוקא כל פעם שיעבור... ולפרוע משלו שווי החפץ או הדבר שהוא שהשאל, אם יאבד או יפסיד או יושחת בעצמו".⁷¹ בברלין החליטו: "השוחטים הקבועים יהיו מוכנים לכל עת הצורך בשחיטה הן ליחידים והן לרבים... ואם יתעצלו ולא יעשו עבודתם כאשר יצוה עליהם הפאכטיר, יקבל עליהם אצל האלופי הקהל יצ"ו ויוקנסו לפי ראות עיניהם".⁷²

במקרים חמורים ניתן לפטר עובדי ציבור.⁷³

גם כיום על עובדי הציבור להיות מחויבים לפרנסים, לממונים ולמשימות. תלמיד של הרב ואזנר כותב בשם רבו: "על העיריה מוטל לדאוג שלא יקרה שעשרות אלפי אנשים לא ישלמו מסים בגלל כל מיני חשבונות ושיקולים אישיים של האחראים... דכל הדברים האלו הם הגורמים לבעיות בהנהלת העיר".⁷⁴

*

אחד מעקרונות השירות הציבורי הוא שעובד הציבור צריך להיות מעל לכל חשד של נגיעה ואסור לו לאפשר העדפות אישיות, מחויבויות אישיות או אינטרסים אישים להשפיע על ביצוע חובותיו.⁷⁵

חוקות של כמה מדינות אוסרות על חלק מעובדי השירות הציבורי, בעיקר על כוחות הבטחון והשוטרים, להשתייך למפלגה כל שהיא.⁷⁶ כיוצא בזה במדינות אחדות קובעת החוקה שחברי מפלגה אינם רשאים לכהן בחלק מן המשרות הציבוריות.⁷⁷

חוקות אחדות קובעות כי עובד בשירות הציבורי אינו רשאי לעסוק ביותר ממשרה ציבורית אחת וכי יוטלו עליו מגבלות בכל הנוגע לשאר עיסוקיו.⁷⁸

חוקות אחרות עוסקות באחריות עובדי הציבור למעשיהם או למחדליהם.⁷⁹

⁷⁰ רמב"ם כלי המקדש ז יב. וראה שם חובל ומזיק ז ד בענין כהן שפיגל במזיד.

⁷¹ פנקס ועד ק"ק איטאליאני בוויניציאה יט משנת ת"ד לפ"ק.

⁷² פנקס קהילת ברלין 21 ה. פאכטיר = חוכר.

⁷³ ראה סעיף קמט.

⁷⁴ קונטרס חיובי שכנים ותקנות הקהילות על שו"ע חו"מ קסג ג, עמ' סג; וראה חשוקי חמד יומא עמ' קנט - קס.

⁷⁵ ראה EB (2008) civil service, Conditions of service.

⁷⁶ ראה ICL חוקת איטליה 98 (3); חוקת פאראגוואי 175; חוקת הונגריה 3 (3) וחוקת פורטוגל 270.

⁷⁷ ראה ICL חוקת הונגריה 3 (3).

⁷⁸ ראה ICL חוקת פורטוגל 269 (4).

⁷⁹ ראה ICL חוקת איטליה 28; חוקת פאראגוואי 106.

קמו. מחויבות לתורה ולחוקי המדינה**הנאמנות לתורה ולחוקי המדינה קודמת לנאמנות לפרנסים ולממונים¹****עובדי השירות הציבורי מצווים להגיב להתנהגות שאינה ראויה של הממונים**

הפרשה מאיסור פסוק מפורש בדברי הימים: "ויעמדו על עזיהו המלך ויאמרו לו לא לך עזיהו להקטיר לה', כי לכהנים בני אהרן המקדשים להקטיר, צא מן המקדש כי מעלת ולא לך לכבוד מה' אלקים".² הנביא ירמיה אומר: "וגם אלנתן ודליהו וגמריהו הפגעו במלך לבלתי שרף את המגלה ולא שמע אליהם".³

כותב מסילת ישרים: "... אך זאת היא חובת האדם הישר, כאשר יבוא איש להתייעץ בו, ייעצהו העצה שהיה הוא נוטל לעצמו ממש, מבלי שישקיף בה אלא לטובתו של המתיעץ... אם לא שכונת המתיעץ לרעה, שאז ודאי מצוה לרמותו, וכבר נאמר 'ועם עקש תתפתל', וחושי הארכי יוכיח".⁴

תוכחה⁵ אומרת הגמרא: "מפני מה זכה ירבעם למלכות מפני שהוכיח את שלמה...".⁶ הגמרא אומרת: "אמר רב יהודה אמר רב: מפני מה נענש אבנר מפני שהיה לו למחות בשאול ולא מיחה".⁷

במעהרין החליטו: "... באם ח"ו יהיה נראה לעינים למבוררים... שהאלופים ראשי מדינה קלקלו איזה ענינים ועסקים דמדינה, או שהוציאו איזו הוצאה שלא לצורך, אל ישאו פנים להאלופים ר"מ יצ"ו אלא יגידו דברם, אולי יניאו אותם מכך. ואם לאו עליהם להביא את הדבר לפני הרב מדינה נר"י...".⁸

איסור חנופה⁹ כותב המסילת ישרים: "ותראה זה הדבר בבירור כי רוב השרים והמלכים או כל בעלי היכולת יהיו באיזו מדרגה שיהיו נכשלים ונשחתיים בעבור חנופת משרתיהם".¹⁰

¹ ראה סעיפים לב – לח מו קעא – קעד.

² דברי הימים ב כו יח.

³ ירמיה לו כה.

⁴ מסילת ישרים יא.

⁵ ראה סעיף קעד וסעיפים רא רג – רה. וראה שאין מצות תוכחה במקום שקיימת סכנה למוכיח. וראה שמות ב ה: "... ונערתיה הלכת על יד היאר...". ומבאר רש"י: "ורבותינו דרשו 'הולכות' לשון מיתח... הולכות למות לפי שמיחו בה".

⁶ בבלי סנהדרין קא ב. וראה מראית עין על סנהדרין קא ב, שמוכיח מכאן שגם הדיוט מוכיח מלך. וראה סעיף יב הערה 8; וראה סעיף קנ הערות 49 – 52.

⁷ בבלי סנהדרין כ א. וראה רש"י שם ד"ה למחות בשאול: "בהריגת נוב עיר הכהנים". ראה רש"י דברים ג כד: "איך דומה למלך בשר ודם, שיש לו יועצין וסנתקדרין הממחין בידו כשרוצה לעשות חסד".

⁸ תקנות מדינת מעהרין, ועד גאיי ת"י לפ"ק קט; וראה שם קז. המבוררים היו הממונים על גבית המיסים, ראה תקנה כד.

⁹ ראה סעיף רה.

¹⁰ מסילת ישרים כג.

אסור לעובדי השירות הציבורי לציית להוראה העומדת בניגוד לתורה או לחוקים

מצוות התורה אומר הנביא: "ויענו את יהושע לאמר כל אשר צויתנו נעשה ואל כל אשר תשלחנו נלך... רק חזק ואמץ"¹¹, ומבאר הרלב"ג: "רוצה לומר שיתחזק להתנהג ככל דברי התורה כי אם יצום לעבור על דבריה לא ישמעו אליו..."¹². פסוק מפורש בספר שמואל: "ויאמר המלך לרצים הנצבים עליו סבו והמיתו כהני ה' כי גם ידם עם דוד... ולא אבו עבדי המלך לשלח את ידם לפגע בכהני ה'".¹³ כותב המצודת דוד על ספר מלכים: "כאשר בא גם המלך אמר המלאך אל המלך הנה רעת הרעב באה היא מה' לתשלום גמול הפשעים ואם אוסיף לפשוט לשלוח יד בנביאו א"כ מה היא התקוה אשר אוחיל עוד לה' הלא לא יוסיף לרחם עוד בעבור העון הזה..."¹⁴.

ריש גלותא מינה את רב לאגרינומון המפקח על השווקים אך רב סירב למלא את הוראתו להכות מפקיעי שערים.¹⁵

תקנות חכמים פוסק הרשב"ץ: "שאינן הרמנות המלך מפקיע איסורי תורה ולא איסורין דרבנן כלל".¹⁶ פוסק החכם צבי: "שכל מצוה שביד האדם היא כגון מצות מלך... אפילו מצוה קלה של דבריהם אינה נדחית מפניה".¹⁷

מנהגים כותב הרב ראובן כ"ץ: "האומה הישראלית אינה נשמעת למנהגייה לבטל איזה דין או אפילו מנהג יהודי ולו יהיה המנהג גדול הדור".¹⁸

תקנות הקהילה בטיקטין החליטו: "על כל אופני תקנות הנ"ל נשבעו השמשים בפועל שלא יעברו אפילו על א' מהנה... ואף שיצווה עליו פרנס החדש לא יאבה לו ולא ישמע לו".¹⁹ בפוזנא החליטו: "האלופים הקהל יצ"ו אינן רשאים לשלוח שליחות בעולם להשמאים לדבר איזה דבר בעסק הסכום של איזה יחידי יהי מי שיהיה, ואם יעברו אזי לא ישגוהו

¹¹ יהושע א יח.

¹² רלב"ג שם.

¹³ שמואל א כב יז. וראה רש"י שם שעבדי המלך היו אבנר ועמשא. וראה ירושלמי סנהדרין י ב.

¹⁴ מצודת דוד מלכים ב ו לג. וראה מלכים א יב כח: "ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב...". וראה בבלי סנהדרין צ א: "מאי ויועץ? אמר רבי יהודה: שהושיב רשע אצל צדיק. אמר להו: חתמיתו על כל דעבידנא? - אמרו ליה: הין. - אמר להו: מלכא בעינא למיהוי. - אמרו ליה: הין. - כל דאמינא לכו עבידתו? - אמרו ליה: הין. - אפילו למפלח לעבודה זרה? - אמר ליה צדיק: חס וחלילה! - אמר ליה רשע לצדיק: סלקא דעתך דגברא כירבעם פלח לעבודה זרה? אלא למינסינהו הוא דקא בעי, אי קבליתו למימריה. ואף אחיה השילוני טעה וחתם". ולכאורה במה טעה אחיה השילוני? מנין לו להעלות על דעתו שהוא יקבל הוראה לעבור על דת ואיזה ערך יש להתחייבות מעין זו? וצ"ע.

¹⁵ ראה ירושלמי בבא בתרא ה ה. וראה סעיף רנט הערה 8.

¹⁶ תשב"ץ א קנח.

¹⁷ שו"ת חכם צבי א לח. וראה שו"ת מעשה אברהם או"ח מח.

¹⁸ דודאי ראובן א עמי קכג. וראה אבקת רוכל רא תשובת המהרשד"ם שפשיטא לו שאין כח הקהל גדול מכח האב ואין לשלטון סמכות לתת הוראה שאב אינו רשאי לתת לבנו. וראה שו"ת חיים שאל ה בענין אב שצוה את בנו שלא יאמר קדיש, וראה שו"ת באר משה א ס. על הוראה שלטונית לדחות קיום מצוה ראה חשוקי חמד על פסחים עמי מט. על הוראה שלטונית לבטל מדת חסידות ראה סעיף רטז. על הוראה שלטונית הגורמת באופן עקיף לביטול מצוות ראה סעיף שכד.

¹⁹ פנקס קהל טיקטין 87 ז.

השמאים על שליחתם בשום ענין בעולם".²⁰ עוד החליטו בפוזנא: "כל התמנות אינם רשאים ליתן לכרוז בבית הכנסת תקנותיהם מה שיעשו... והשמש הכנסת אינו רשאי לציית להם בלתי שאלת וידיעת פרנס הַחֲדָשִׁי".²¹

גדול שכרו של מי שאינו מציית להוראה שלטונית לעבור על התורה ועל החוקים. אומר המדרש: "אם מסרת עצמך על המצוות לקיים גזירת הקדוש ברוך הוא ולבטל גזירות בשר ודם מה שכרך? בעת שיגזור הקב"ה להביא פורעניות לעולם... אתה תעמוד ותבקש רחמים על הגזירה לבטלה והקב"ה נושא לך פנים והוא מבטלה בזכותך, לפי שבטלת גזירת בשר ודם לקיים גזירתו".²²

העובר עבירה, גם אם הוא פועל על פי הוראה שלטונית, נענש. הרלב"ג כותב על הנער העמלקי: "והנה עשה זה ברצון שאול ובקשתו. אלא שהתשובה בזה... שהאומר חבול בי וחבל בו (חייב) כמו שהתבאר בגמרא, כל שכן בהמתת המלך ואין מצות המלך ממה שתפטר בהוזה כי דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין".²³ המהר"י"ט כותב: "... ועוד מה שכתב דיואב לאו מידי עביד, שלא היה יודע והיה סבור שהוא חייב מיתה הא נמי ליתא שלא מפני כך היה ראוי להורגו שהרי אמרה תורה 'על פי שנים עדים יקום דבר' ואפילו משה ואהרן לא חזו לסהדותא, כל שכן על ידי כתב שכתב לו דוד לבדו".²⁴

הרמב"ם פוסק ששוטר שהכה על פי הוראת דיינים יותר מאשר שלשים ותשע מלקות, והמית את הנדון, גולה כדן רוצח בשגגה.²⁵

מי שציית להוראה אסורה נענש גם בידי שמים. דואג הוא מבין אלו שאין להם חלק לעולם הבא, והטעם לכך, בין השאר, הוא, שהוא רצח את כהני נוב עיר הכהנים במצוות המלך שאול.²⁶ יואב נענש על שהעמיד את אוריה אל מול מערכי המלחמה במצות המלך.²⁷ פסוק מפורש בספר מלכים: "וימלאך ה' דבר אל אליה התשבי קום עלה לקראת מלאכי מלך שמרון ודבר אליהם המבלי אין אלקים בישראל אתם הלכים לדרש בבעל זבוב אלהי עקרון".²⁸

פרנסים הנותנים הוראה הגורמת לעבור על התורה ועל החוקים נענשים אף הם בידי שמים.²⁹ אסור להם להעניש את מי שלא הסכים לבצע הוראה מעין זו. הרד"ק מצטט את דרשת חכמים: 'כל אשר ימרה את פיך יומת'. יכול אפילו לדבר עבירה? תלמוד לומר: 'רק'".³⁰

²⁰ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא אי' שעח החלטה משנת תל"ח לפ"ק.

²¹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא אי' רל החלטה משנת תל"ג לפ"ק.

²² במד"ר יד ו.

²³ רלב"ג שמואל ב א יד. כיו"ב כתב גם האברבנאל שם. וראה חפץ חיים הלכות לשון הרע א באמ"ח ז.

²⁴ שו"ת המהר"י"ט א קטז.

²⁵ ראה רמב"ם סנהדרין טז יב.

²⁶ ראה בבלי סנהדרין קו ב.

²⁷ ראה בבלי סנהדרין מט א.

²⁸ מלכים ב א ג.

²⁹ ראה חפץ חיים הלכות רכילות ה א. וראה רמב"ם רוצח ושמירת נפש ב ב; שו"ת הריב"ש רנא. וראה שמואל

ב יב ט: "אותו הרגת בחרב בני עמו" (שמואל ב יב ט). אמנם הגמרא דנה בשאלה האם דוד המלך אחראי

משפטית למעשי יואב, אולם לכיו"ע חייב דוד בדיני שמים.

בשלושה מקרים מותר לציית להוראה שלטונית הכרוכות בעבירה

- הוראה הנוגעת להצלת חיים³¹
- הוראה שניתנה על פי גדרי הוראת שעה³²
- הוראה, שמי שלא יציית לה יתחייב בנפשו³³; בנסיבות מסוימות מותר לציית גם אם לא קיימת סכנת נפשות.³⁴

כדי להבטיח את המחויבות לתורה ולחוקים נוקטת התורה בצעדים הבאים

- צווי למנות עובדים יראי שמים³⁵
- איסור על פיטורים שרירותיים³⁶
- השבעת עובדים פוסק הרמב"ם: "היו משביעים אותו ערב יום הכפורים ואומרים לו אישי כהן גדול... משביעים אנו עליך במי ששכן את שמו בבית הזה שלא תשנה דבר שאמרנו לך".³⁷

³⁰ רד"ק על יהושע א יח. כן הגירסא ברש"י, רד"ק ואברבנאל על שמואל א כב יז, וראה בבלי סנהדרין מט א גירסא שונה מזו, וראה תנחומא בהעלותך ט. וראה רד"ק מלכים א ב לב: "כ... כי אבנר ועמשא... אף על פי שאמר להם שאול בפה להרוג לא רצו... שדרשו אכין ורקין... ויואב לא דרש כן כי כיון ששלח לו דוד לסבב מיתת אוריה עשה כן מיד". וראה בבלי סנהדרין שם.

³¹ בעניינים אלו יש לפרש את המושג פיקוח נפש באופן מרחיב. ראה לדוגמא הצבא כהלכה ד ו: "בעת מלחמה כללית או בעת קרב... גם אם התברר ללא ספק... שהפקודה נוגדת את קיום ההלכה – אזי יש להביא בחשבון את השפעת סירוב הפקודה על כושר הלחימה. סירוב הפקודה עלול לגרום למצב של פסק פיקוח נפש...".

³² ראה סעיפים עח עד עט.

³³ ראה רמב"ם חובל ומזיק ח ג: "אנסו המלך למוסר זה עד שיראה לו אוצרות יין או תבן או עד שיראה לו ממון פלוני שהוא בורח מלפניו והראה לו מפני האונס הרי זה ד פטור, שאם לא יראה לו יכהו או ימיתו". וראה ילקוט שמעוני על שמואל קסה: "ויחזק דבר המלך". אמר לו דוד או אתה מלך ואני שר הצבא, או אני מלך ואתה שר הצבא". וראה פירוש הרלב"ג מלכים א כב לח: "לא נענשו כל כך החורים אשר הסכימו במיתת נבות בזה האופן המגונה, וזה כי בני שרי המדינות היו את אחאב בשמרון, ומפני זה היו מוכרחין אבותיהם לעשות רצונו כדי שלא ימית בניהם". וראה שו"ת הרשב"א אלף קפט: "ואם תאמר אם כן מיכל בת שאול אף הותרה לדוד. זו אינה דומה לזו דהתם אנוסה גמורה היתה שאנסה שאול והשיאה לפלטי והיא על כרחא נבעלה וכענין אסתר אצל אחשורוש. אי נמי התם טעות גמור של הוראה היא שהורו לה בבית דינו של שאול... ועל הוראה זו נסמכה וטעות כזה כאונס הוא". הערת הרב נבנצל: "צ"ב דהא אמרי בגמרא דלא נגע בה". דוגמא אחרת ראה בבלי גיטין יד ב. וראה שו"ת עונג יום טוב בהקדמה אות ז.

³⁴ ראה חשוקי חמד כתובות עמ' מז: "שאלה אדם רוצה לפתוח חנות לקעקוע כתובות קעקע על הידיים ועל הגב, והפקיד בעיריה מסרב להרשות לו והוא מאיים שיפנה לשלטונות ועלול להיות שהפקיד יפוטרו. האם יתן לו את הרשיון? תשובה... אין חיוב להפסיד ממון כדי לא להכשיל את חברו בחטא". על רופא ששואל אם הוא רשאי לקיים הוראה של בית חולים שבו הוא עובד ראה שו"ת תשובות והנהגות א תתנח.

³⁵ ראה סעיף קמח.

³⁶ ראה סעיף קמט.

³⁷ רמב"ם עבודת יום הכפורים א ז.

גם כיום מחויב השירות הציבורי לתורה ולחוקים.

מכיון שאין כיום גוף הלכתי אחד המקובל על הכל יש לטכס עצה חוקית למקרה שפרנס נוהג על פי הוראת רבו³⁸ ואילו עובד השירות הציבורי מקבל הוראה מרבו שאסור לו לציית להוראת הפרנס.³⁹

*

הסוציולוג, פרופ' שפירא כותב על הארגון הבירוקרטי: "לארגון זה התכונות הבאות: ... ג. קיימת הפרדה גמורה בין אישיות נושאי התפקידים לבין הססטוס הארגוני שלהם... ד. תכונה ג' מותנית בנאמנותו הבלעדית של כל נושא תפקיד לארגון ולמטרותיו לא לממונים עליו. כדי להבטיח נאמנות זו נקבעת לכל נושא תפקיד משכורת קבועה, ואילו ההעלאה בדרגה נקבעת לפי ותק בלבד. הסדר זה מאפשר לנושא התפקיד לפעול בהתאם לתקנות, ללא חשש מפני נקמנות הממונים עליו".⁴⁰

פרופ' דינשטיין כותב: "יש לראות בציות לפקודות מגבוה הגנה תקפה, אולם רק במקרה שהנאשם פעל מבלי להיות ער לאי חוקיותו של המעשה אותו ביצע ובתנאי שהפקודה אינה בלתי חוקית בעליל".⁴¹

באמנות השונות לא מצאנו הוראה כללית שאין לציית להוראה בלתי חוקית. האמנה הבינלאומית נגד עינויים ונגד יחס ועונשים אכזריים, בלתי אנושיים או משפילים קובעת: "אין להיאחז בפקודה של ממונה או רשות ציבורית כצידוק לעינויים".⁴²

כמה מדינות קובעות בחוקותיהן כי על עובדי השירות הציבורי להקפיד על שמירת החוק.⁴³ במדינות אחדות קיימת הוראה חוקתית, שאין התר לפגוע בחופשים ובזכויות שלא כחוק אפילו אם מקבלים הוראה לעשות כן.⁴⁴

³⁸ ראה סעיף קלח. וראה סעיף קמב.

³⁹ ראה הצבא בהלכה פרק ד ו: "חייל שקיבל הוראה ממפקדו שמשמעותה עבירה על ההלכה... וברור לחלוטין וללא שום ספק שאין במעשה ענין של ספק פיקוח נפש אזי אין היתר לחייל לציית להוראה". דיון בשאלה אם מותר לבצע פקודה שלדעת המבצע כרוכה בסיכון ברור ומידי ללא הצדקה ראה שיעורי תורה לרופאים סימן ט.

⁴⁰ יסודות הסוציולוגיה עמ' 115. וראה סעיף קמד 23.

⁴¹ ההה"ה 824.

⁴² כתבי אמנה 1039 2 3; ראוי לציין כי לא מצינו הלכה פרטית בנושא פקודה או הוראה בלתי חוקית בענינים שלטוניים מלבד פסק הרמב"ם הנזכר בהערה 25.

⁴³ ראה ICL חוקת איטליה 54 (2), חוקת פורטוגל 266 (2) וחוקת ספרד 103 (1).

⁴⁴ ראה ICL חוקת קרואטיה 20.

קמז. מחויבות לציבור¹

מסירות כותב ספר חסידים: "והייתם נקיים מה' ומישראל' ולא מכל ישראל פעמים שהגבאי נותן לבני טובים שאינם יודעים הדבר אלא שנים או שלשה מחשובי העיר שאם ידעו האחרים היה זה המקבל מתבייש כי כשיכעסו היו מלבינים פניו... ומוטב לגבאי שילבינו את פניו ואל יתבייש העני אם יגיד הגבאי יתבייש העני המקבל".²

איסור שררה כותב ספר הישר: "ואם יתעסק בעבודת המלך הוא צריך להקדים על עבודת המלך עבודת מלך מלכי המלכים ואל יתגאה לבו בכח המלכות ואל יזיק לבני אדם בכחו וברב עוזריו...".³

עובד השירות הציבורי הפוגע בתושבים שלא כדין עובר עבירות חמורות. אומרת הגמרא: "מה אני מקיים ויטו אחר הבצע'... מתנות נטלו בזרוע", ומבאר המאירי: "מתוך שאין בני אדם מסרבים להם בכלום הרי הם כעין גוזלים לשאר עניי כהנים ולויים".⁴

בליטא החליטו: "...חתיכה דאיסורא להמוכסנים לעשות שום דבר חדש במכס... או לעשות חוק חדש... שלא היה מאז ומקדם חק קצוב ההוא".⁵ מוכס הנוטל מסים שלא כדין או שלא בסמכות הוא גזלן לכל דבר.⁶

פוסק המחבר: "... ואפילו שליח בית דין... אם עבר וחבל בגד אלמנה, מחזירין ממנו בעל כרחו".⁷ פוסק הראני"ח: "... ממונה מהקהל... הוה ליה כשליח בית דין... שעד כאן לא אמרו ששליח בית דין שהכה המסרב או הזיק אותו פטור אלא כשמכה אותו או מזיקו כדי לקבל עליו את הדין ולהיות ציית דינא אבל החרופין האלה שאינן נאמרין כדי להכריח אותו לפרוע החובות אלא מפני הכעס והחיימה עליו פשיטא שאין זה דומה כלל להחייא דרבינו ירוחם...".⁸

פוסק ערוך השלחן: "וכך אמרו חז"ל... דהא דכתיב יופקדתי על כל לוחציו קאי על גבאי צדקה שלוחצים להנותן ליתן והוא אינו אמור ליתן...".⁹

תום לב ויושר בליטא תקנו: "אודות סופרים מכסים שהם ראשונים במקח בקניות שמביאים הסוחרים בעוד הסחורה על העגלות, מצאנו שהסופרים יקבלו עליהם בחרם שלא לעשות כאלה להיות ראשונים ושלא לעשות שום ערמה בדבר. כי אם יד כל אדם שוה בסחורה ההיא".¹⁰

¹ ראה פרופ' נחום רקובר, כללי אתיקה של עובדי ציבור.

² ספר חסידים (מרג.) של. וראה צדקה לחיים למהר"ח פאלאגני קג.

³ ספר הישר השער השלשה עשר.

⁴ בבלי שבת נו א.

⁵ פנקס מדינת ליטא תקנות ועד תמ"ד לפ"ק תשצא.

⁶ ראה שו"ע חו"מ לד יד. כנסת הגדולה שסט טור לה; דברי חכמים הרב פוחוביצר שער התשובה פרק טו. וראה פנקס מדינת ליטא ועד שפי"ז לפ"ק קכג; א"ת ערך גבאי; מוכס. וראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא תקכג החלטה משנת ת"ו לפ"ק.

⁷ שו"ע חו"מ צז יד.

⁸ שו"ת הראני"ח קיא. וראה שו"ת שבות יעקב ג קמ.

⁹ ערוך השולחן יו"ד רמח טו. וראה ספר חסידים (מרג.) שלב; חשוקי חמד על פסחים עמ' תקיא. וראה צפניה א ט ורד"ק שם.

¹⁰ פנקס מדינת ליטא ועד שצ"ד לפ"ק רצ.

במערהין תקנו: "כל מוכסן יהודי מחוייב להראות את לוח התעריפים של המכס, אשר יש לו מהשררה יר"ה לראש הגליל שלו... ויקבע אותו במקום המכס..."¹¹.

בפוזנא החליטו: "תכף ומיד אחר השבועה מחוייבים השמאים לישב על מכון שבתם, איש על מקומו יבוא בשלום, ולעסוק בעשיית הסכום בתום וביושר"¹².

ללא משוא פנים כותב רש"י על קופת צדקה: "המחלקים אותה, עליהם לבדוק לפי הצריך לכל אחד ואחד..."¹³. פוסק השו"ע: "המחלק צדקה צריך לזוהר שלא ירבה לקרוביו יותר משאר בני אדם"¹⁴. פוסק הרמ"א: "שמאי העיר שמטילים מס על בני העיר לפי אומד הדעת צריכין לזוהר שלא יחניפו לאחד ויכבידו על האחר שלא יפסלו לעדות ולשבועה"¹⁵.

פוסק הדברי חכמים: "... בקהילות שנוהגים שקודם שהשמאים מעריכים נשבעים תחלה שיעריכו לפי האמת... או אם יחניפו לאחד ויכבידו על האחר יהיו עוברים גם על השבועה"¹⁶.

כבוד הבריות בפוזנא החליטו: "השמשים עושים את הישר בעינים, יא זיין מזמין הבעל בית בבית הכנסת תוך מכירת מצות ונתבייש הבעל בית... וגדולה הבושה, לכן לא יעשה כן בישראל"¹⁷. עוד החליטו שם: "... מחוייבים להוסיף למנות עוד שני גבאות ילדות אשר להם כח לילך בעצמם לגבות מבית לבית... גם לא תבייש את מי שאין לה"¹⁸.

סודיות ופרטיות מהר"י מעיד: "ויש קהילות שמקבלין האכסנאים לא לפי הממון לגמרי שלא להתפרסם סכומם"¹⁹. פוסק הרב יוסף אישקאפה: "עוד זאת ראיתי נוהגים... שמטילים גם כן חרם שלא לגלות שום דבר לשום נברא מכל מה שעבר ביניהם בעריכת היחידים עד תום השלש שנים מהערכה"²⁰.

¹¹ תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק רנו. ראה פנקס קהל וירונה א עמ' 326 – 388. וראה שו"ת מהרשד"ם חו"מ תכא, שאחד מבני הקהילה תבע לדעת כמה מס חייבים כמה מתושבי העיר והרשד"ם מצדיק דרישה זו בנימוק ששותף זכאי לדעת כיצד נוהגים שאר השותפים.

¹² פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תקלה החלטה משנת תמ"ו לפ"ק.

¹³ רש"י בבלי שבת קיח ב ד"ה ממחלקי. וראה שו"ע יו"ד רנו י וברמ"א שם. וראה קהלת ז כ: "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא", ומבאר קהלת רבה שם: "אמר ר' יודן וכי יש אדם צדיק וחוטא, אלא אלו גבאי צדקה ומחלקי צדקה שראוי שלא כראוי, ושלא כראוי נותנין כראוי, ולא יחטא, היך כמד"א יקולע באבן אל השערה ולא יחטא".

¹⁴ שו"ע יו"ד רנו י. וראה חשוקי חמד בבא מציעא עמ' רפא רפב.

¹⁵ שו"ע חו"מ לד יד בהגה. וראה חידושי רע"א שם. וראה הגהות האשרי על הרא"ש סנהדרין פרק ג יא. וראה בבלי סנהדרין סב ג: "מאי זבחי אדם עגלים ישקון וכו' ... שהיו משרתי עובדי כוכבים נותנים עיניהם בבעלי ממון...".

¹⁶ דברי חכמים שער התשובה פרק חמשה עשר.

¹⁷ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא קצח החלטה משנת שצ"ב לפ"ק. וראה מטה אפרים סימן תרז אות ג.

¹⁸ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא תקט החלטה משנת ת"ו לפ"ק. וראה גם שם החלטה רכד משנת שצ"ג, החלטה תמו משנת ת"ג לפ"ק ובמיוחד החלטה תתקצד משנת תכ"ד לפ"ק.

¹⁹ שו"ת מהר"י דיני מיסים תקנות הקהלות ומלשינות א. וראה פנקס ק"ק לוגו ג 2: "והוא בעצמו יכניס לתיבה המעות ולא יחוייב לגלות מספרם".

²⁰ עבודת משא א א ס"ק ב. וצ"ע למה מותר לגלות את ההערכה לאחר שלש שנים. ראה פנקס קהל וירונה ג רפד יז, וכן סדר ההערכה מנטובה תנ"ה לפ"ק סז. וראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק צז הערה 2, שהשמאים בק"ק העליוני היו צריכים להשבע שהם לא יגלו את השומה לאף אחד.

בברלין תקנו: "ישבעו השמאים שלא לגלות הערך אשר יקצבו לבני קהלתנו לשום יחיד..."²¹.
הענות לפניית הציבור בפוזנא החליטו: "הקהל יצ"ו ישימו עיניהם ולבם לפקח מן כהר"ר משה שתדלן וכמר שלמה שמש שיהיו גבורים בשליחותם לצאת מהר לכל דבר שליחות הן יחידים הם רבים ושיעשו שירות שלהם כהוגן וכראוי כפי המוטל עליהם... באשר מצווים ועושים כקטון כגדול לשמוע אליו ולהסיר המכשול מבני עמינו מכל יחיד ויחיד..."²².

כדי להבטיח את המחויבות לציבור הרחב על הפרנסים למנות מועמדים יראי שמים בעלי מדות טובות ושיהיו מקובלים על הציבור.²³

כדי למנוע את השתררות עובדי הציבור יש לפרנסים סמכות להחליט על מנויים לפרק זמן קצוב מראש.²⁴

כדי למנוע כל טענה על משוא פנים תקנו במערהין: "גם על זה הסכמנו, אשר עלתה לפנינו צעקתם מכמה קהלות, שהנאמנים שמשים וסופרים המה נוגעים לראשים וטובים ועל ידי זה מסתעף כמה תקלות לבני הקהילה, בכך מצאנו תיקון הגון, דז עכ"פ ראשים וטובים עם הנאמן דארפין ניט זיין נוגעים..."²⁵.

ברומא השביעו את גובי המס: "קודם עשותם הטאסה ישבעו שבועה בפועל... לעשות טאסה זו בנאמנות ולא יגורו מפני איש ולא ישאו פנים לשום..."²⁶.

גם כיום תקפות ההוראות הנוגעות למחויבות לציבור.²⁷

כותב הרב קופמן: "שמעתי מהגרש"ז אויערבך שליט"א, שגם בלא דין מלחמה, האיסור להסתכן לא חל במקרה של חבלן שעליו לפרק מטעני חבלה ומקרים דומים, מפני שאם יהיה אסור להתנדב בכי האי גוונא, הרי הסכנה עלולה, חלילה, להתפשט ובסופו של דבר לסכן ישירות גם אותו".²⁸

²¹ פנקס קהילת ברלין 292 ב החלטה משנת תקל"ו.

²² פנקס הכשרים של קהילת פוזנא החלטה שכב משנת שצ"ח לפ"ק. מובן שאסור לעובדי הציבור להענות לבקשה של הציבור לפעול בניגוד לתורה או לחוקים, ראה ירושלמי מגילה ד ה: "רבי שמעון ספרא דטרקנת אמרון ליה בני קרתיה קטע בדיבירייה דיקרונון בנין אתא שאל לרבי חנינה אמר ליה אין קטעין רישך לא תשמע לון ולא שמע לון ושרון ליה מן ספרותה". וראה קרבן העדה שם. וראה חשוקי חמד בבא מציעא עמי רצט. וראה סעיף קי הערה 15.

²³ ראה סעיף קמח.

²⁴ ראה שו"ע יו"ד רנו ב הגה ושי"ד ס"ק ד. וראה פנקס קהל וירונה א ג שלקחו ממונים לתקופה קצרה מראש והאריכו את ההסכם עמם בכל פעם מחדש. וראה סעיף קטו.

²⁵ תקנות מדינת מעהרין ועד אויסטרליץ תפ"ב לפ"ק תרה (ח).

²⁶ פנקס קהילת רומא החלטה 40 משנת השע"ז. טאסה = מס.

²⁷ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה עמ' 5 – 16 סעיף 18: "כל פקיד ממשלה העובר על דברי החוקה ופוגע מדעת באחת מזכויות האדם או באחת החרויות שלו, ישא עונו". מאחר והרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא העירו מאומה על סעיף זה, ניתן להניח שהדברים מקובלים עליהם. וראה חוקת עולם ב עמ' 370 שתמה על סעיף זה, במה שונה פקיד ממשלה בענין זה משאר כל אזרח.

²⁸ הצבא כהלכה עמ' ו ציון 11. וראה שו"ת צץ אליעזר ט יז קונטרס רפואה בשבת ה בענין טיפול בחולה הסובל ממחלה מדבקת. וראה סעיף רסא שמותר לעובד להסתכן למען פרנסתו. וראה סעיף קצח.

*

על מינהל ציבורי לנהוג בצדק ובשוויון, לספק ככל האפשר את צרכי הציבור ולהענות למשאלותיו, ולאפשר לאזרחים להיות מעורבים בקבלת החלטות.²⁹ מומחים לדבר טוענים שתלונות רבות של הציבור על התיחסות לא ראויה של עובדי שירות הציבור אכן מוצדקות³⁰ ושיש צורך לפעול לשיפור המצב.

חוקות אחדות קובעות כי על הפקידות למלא את תפקידה מתוך משמעת ומתוך כבוד.³¹ בחוקות אחדות נקבע כי אחד מתפקידי השירות הציבורי לשרת את הציבור.³² באחרות נקבע כי לאזרח זכות שהרשויות יתיחסו אליו בתום לב וללא שרירותיות.³³ בקצתן נדרשים הממונים לנהוג באופן ראוי והוגן.³⁴ בכמה מדינות נדרשים עובדי השירות הציבורי, ככל בעל תפקיד במדינה, לכבד את זכויות האזרח והחופשים ולתרום להגשמתם.³⁵

כמה חוקות קובעות שעובדי השירות הציבורי מחויבים להיות נאמנים בראש ובראשונה לציבור ולאינטרסים של הציבור,³⁶ וכי עליהם לפעול) אך ורק למען האומה ובשירותה.³⁷

²⁹ ראה EB (2008), public administration, Principles of public administration, The classical definition שי ש צורך לקבל החלטה עקרונית עד כמה ראוי לערב את הציבור בהחלטות הציבוריות. במדינות רבות יש חקיקה המחייבת את הפקידות לשמוע את בקשות הציבור וטענותיו באשר לכל תכנית חדשה, ראה Bureaucracy: what government agencies do and why they do it עמ' 129 – 131.

³⁰ EB (2008), Administrative law, Defining principles, Bureaucracy and the role of administrative law. בדרך כלל מקובל לטעון שעובדי הציבור אינם מרגישים חובה כל שהיא כלפי מי שאינו משלם את שכרם ואף אינו מסוגל להבטיח להם קידום כל שהוא.

³¹ ראה ICL חוקת איטליה 54 (2).

³² ראה ICL חוקת יון 103 (1).

³³ ראה ICL חוקת שוויצריה 9.

³⁴ ראה ICL חוקת איטליה 97 (1) וחוקת פורטוגל 266 (2).

³⁵ ראה ICL חוקת שוויצריה 35 (2). וראה שם בחוקת פורטוגל 266 (1) שעל הפקידות להקפיד על הזכויות והאינטרסים של האזרחים המוגנים על פי החוק.

³⁶ ראה ICL חוקת פורטוגל 269 (1).

³⁷ ראה ICL חוקת איטליה 98 (1) וחוקת יון 103 (1).

קמה. זכות להתמנות

התורה קובעת מה הם התכונות והכישורים הנדרשים מעובדי השירות הציבורי.

יראת שמים פוסק הרמב"ם: "וכל מי שאין בו יראת שמים אעפ"י שחכמתו מרובה אין ממנים אותו למינוי מן המנויים שבישראל".¹ כותב הרלב"ג: "צריך למלך לזהר שלא יהיה במשרתיו ובאנשי עצתו רשע או רשעים פן יביאוהו להטות משפט צדק והוא לא ידע".² כותב בעל הטורים: "כי תעשה הישר וסמך ליה יכי תצא למלחמה, שאין יוצאים למלחמה אלא צדיקים".³ פוסק האגרות משה: "אסור לברור גבאי שאינו שומר תורה שהרי יש לחוש שיעשה שלא כדין להקציב על העשירים פחות מהבינוניים והעניים וכדומה בשביל שחד וחנופה וכן יוציא ממון צבור יותר מכפי הצריך".⁴

פוסק מפורש בתורה: "ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק..."⁵, ומבאר רש"י: "גבורים ויראי חטא שתהא זכותן מסייעתן".⁶ כותב הספורנו: "שהיו ראשי אומני מלאכת המשכן וכליו מיוחסים וצדיקים שבדור, ובכן שרתה שכנה במעשי ידיהם, ולא נפל ביד אויבים, אבל מקדש שלמה שהיו עושי המלאכה בו מצור, אף על פי שרתה בו שכנה נפסדו חלקיו, והוצרך לחזק את בדק הבית, ונפל בסוף הכל ביד אויבים".⁷

חכמה⁸ כותב המשך חכמה: "... לא היו מעמידין שוטרים אלא מן הלויים... כי זכו זה ממצרים, והיו מזוככי השכל ודבוקים במושכלות".⁹ כותבים התוס' על המנויים בבית המקדש: "... על שם מרדכי הראשון היו נקראים הממונים על שמו לפי שאינם ממנים אלא בקיאים בעלי שכל ומדע".¹⁰

פוסק בעל הטורים: "אמרו חכמים לא יתן אדם פרוטה לארנקי של צדקה אלא אם כן תלמיד חכם ממונה עליה".¹¹

בליטא החליטו: "שמאים בקהילות ראשיות יהיו רוב השמאים דוקא מוסמכים למורינוש שלש שנים וגי' שנים יהי' להם חברות".¹² במעלהרין תקנו שלא יתמנה משולח שאינו מוסמך לחבר.¹³

¹ רמב"ם מלכים א ז. וראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק כד.

² רלב"ג על משלי כה ד.

³ בעל הטורים דברים כא י. וראה רש"י במדבר לא יא: "מגיד שהיו כשרים וצדיקים ולא נחשדו על הגזל לשלוח יד בבזה שלא ברשות". וראה רש"י שיר השירים ד ב: "שלא נחשד א' מהם על העריות... ואף על הגזל לא נחשדו...". על הפיתויים בפניהם עומדים חיילים ראה פירוש הרמב"ן על התורה דברים כג י; רבינו בחיי על בראשית יד יד. על הפטור מהמלחמה של מי שירא מעבירות שבידו ראה משפט המלחמה עמי' עח - צא.

⁴ ראה שו"ת אגרות משה יו"ד קמט.

⁵ רש"י שמות יז ט, וכיו"ב שמו"ר כו ג. וראה פירוש הרמב"ן על התורה במדבר לא ו: "כי הנכשלים בבנות מואב היו רבים ואינם ראויים לנקמת ה', על כן בחרו אנשים צדיקים...". וראה משך חכמה על במדבר לב א.

⁶ ספורנו שמות לח כא - כב.

⁷ ראה סעיף קה הערה 3.

⁸ משך חכמה במדבר טז ט - י.

⁹ תוס' בבלי מנחות סד ב ד"ה אמר להו מרדכי.

¹⁰ טור יו"ד רנו. וראה בבלי פסחים מט ב שאין מעמידים עם הארץ כגבאי צדקה, וראה שם בבית הבחירה להמאירי. וראה חכמת אדם קמז ד: "ואם אין הגבאים חכמים וראוים לכך דוחין אותן ולא יגבו כלל ואם אין יכולין לדחותן אסור ליתן צדקה על ידם, שכן אמרו חכמים: לא יתן אדם פרוטה לארנקי של צדקה אא"כ ממונה עלה כר' חנניא בן תרדיון...".

כישורים מקצועיים פוסק הרמב"ם בהלכות מלכים: "ושולח בכל גבול ישראל ולוקח מן העם הגבורים ואנשי חיל ועושה מהם חיל למרכבתו ובפרשיו... ולוקח מן היפים שבהם להיות שמשים... וכן כופה את הראויים להיות שרים וממנה אותם שרי אלפים ושרי חמישים".¹³

על הכהן המשוח כותב הגינת ורדים: "שיהא בעל קומה וקורא בגרון כדי שיהא מוראו מוטל על אנשי הצבא ויהיה אמיץ לבו בגבורים שלא יחת ולא יענה ולא ישוב מפני כל, ויהיה נאה דורש ונאה מקיים...".¹⁴

כותב הגר"א: "למלחמה צריכים ארבעה דברים: עזות בפנים כמו נמר, ולב אריה בגבורתו, אמיץ ברכים לעמוד בקשרי המלחמה, וזריזות גדולה ורבה במתנייים לשוב הנה והנה בכל עת ורגע אל הרוח שיפנה האויב או מלפניו או מלאחיו או מצדדים".¹⁵

כותב הב"י בהלכות צדקה: "ומי"ש ולא יתן אדם לקופה אלא אם כן יודע שהממונה עליה נאמן חכם וכו'... דחכם, לא שצריך שיהיה חכם בחכמת התורה אלא שיהיה חכם בהנהגת הגבאות".¹⁶

פוסק הרמ"א: "ויש לבית דין לחקור ולדרוש אחר הבודקים והשוחטים ולראות שיהיו בקיאים ומומחים וכשרים...".¹⁷ כותב מהר"ש אבוהב: "והנה התקון קל מאד... שלא יהיה אדם רשאי למול עד שיטול רשות מבית דין בתחילה, כמו שפשט המנהג בכל ישראל בענין השחיטה".¹⁸

ישרות פסוק מפורש בתהילים: "לא ישב בקרב ביתי עשה רמיה דבר שקרים לא יכון לנגד עיניי".¹⁹ כותב הגר"א: "... ומסתמא המלך רואה תמיד שלא תהא עוולה. אך אם משרתיו רשעים והם מלשינים ומדברים רכילות יבוא לעשות עוולה".²⁰ כותב החזו"א: "דזהו מצוה על פרנסי הציבור... להתמנות את ההגון והישר".²¹

פוסק השו"ע: "כל עיר... חייבים להעמיד מהם גבאי צדקה אנשים ידועים ונאמנים".²² במעהרין החליטו: "וגם יהיו ששה האלופים מבוררים וגובי מסים... גם צריכין המה להיות אנשי חיל ויראי אלקים אנשי אמת".²³

שנאת ממון כותב הגר"א: "צריכים השוטרים להיות נדיבים ולא אכזרים ולא אוהבי בצע... בכדי שיתקיים הפסק כאשר ישפטו השרים".²⁴

¹¹ פנקס מדינת ליטא ועד תמ"ז לפ"ק תתה; על התארים מורנו וחבר ראה סעיף יז הערות 19 21.

¹² ראה תקנות מדינת מעהרין ועד ברודא תס"א לפ"ק תצג (ה).

¹³ רמב"ם מלכים ד ה. ודברי המלבי"ם שמואל א ט יא - יב צ"ע.

¹⁴ שו"ת גנת ורדים יו"ד ג ז. כן כתב ספר החינוך תקכו, וראה מנחת חינוך שם (א) ג ובמנחת חינוך השלם שם.

¹⁵ פירוש הגר"א נחום ב יא. וראה ספר המצוות הוספות הרמב"ן לא תעשה י; רלב"ג שופטים י ד התועלת העשירית. וראה רש"י שמות יז ט, שהיו זקוקים לחיילים בעלי כשפים להלחם בעמלק.

¹⁶ בית יוסף טור יו"ד רמט.

¹⁷ שו"ע יו"ד א א בהגה.

¹⁸ ספר הזכרונות זכרון תשיעי הפרק השני.

¹⁹ תהלים קא ז.

²⁰ ספר משלי עם ביאור הגר"א, משלי כה ה.

²¹ חזו"א חו"מ ב"ק כג ב.

²² שו"ע יו"ד רנו א.

²³ תקנות מדינת מעהרין ועד גאי ת"י לפ"ק כד.

²⁴ ספר משלי עם ביאור הגר"א משלי ח טו.

מסירות וזריזות

אומר החכם מכל אדם: "חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים

יתיצב".²⁵

כותב הרלב"ג: "כי האיש ירבעם היה גבור חיל וירא שלמה את הנער כי היה רב פעלים והיה זריז במלאכתו אשר מנהו ומנה אותו מפני זה לקבץ המס שסובלים עליהם כל בית יוסף והם מנשה ואפרים".²⁶

אהבת הבריות להם

אין ממנים פרנס על הציבור אלא אם כן נמלכים בציבור תחילה,²⁷ ופוסק התשובה מאהבה: "כל העוסקי עם הציבור נקראי בשם פרנסים".²⁸ המשנה ברורה פוסק: "נוהגין שהגבאי או הקונה המצות עומד אצל ס"ת וזה נקרא סגן... שיש לבחור לסגן איש נכבד ובעל מעש"ט ודעת הבריות נוחה הימנו שלא יחשדוהו שבשביל הנאת עצמו או איהו סיבה יתמוך כבוד למי שאינו ראוי או בהיפוך...".²⁹

גיל

לדעת רש"י חייל פחות מגיל עשרים אינו יוצא למלחמה,³⁰ ומבאר הרמב"ן: "בעבור שאינו חזק למלחמה בפחות מעשרים, וכמו שאמרו: 'בן עשרים לרדוף'".³¹ לדעת ערוך השלחן הוא הדין לסופרים, לחזנים, לגבאי צדקה, לרופא, לאומן, לבלר ולמלמד תינוקות.³² שנינו: "בן חמישים לעצה", וכותב המדרש שמואל: "... אל יתיעץ אלא עם מי שהוא בן חמישים שנה ומעלה, ואל יארע לו כאשר ארע לרחבעם בן שלמה אשר הניח עצת הזקנים ונתיעץ עם הילדים...".³³

במעהרין קבעו כי שוחט לא יהיה פחות מבן שמונה עשרה.³⁴ בליטא תקנו ששוחט צריך להיות לפחות בן שמונה עשרה ונשוי.³⁵ בפוזנא החליטו ששמאי לא יהיה פחות מגיל ארבעים.³⁶ גיל השחרור מהצבא הוא ששים.³⁷ לא מצאנו הגבלה מעין זו על עובד שירות הציבור.³⁸

²⁵ משלי כב כט. וראה מעלות המדות, המעלה העשרים מעלת הזריזות.

²⁶ רלב"ג מלכים א יא כח. ראה בבלי ב"ב קי א: "כיון שראה דוד שממון חביב עליו ביותר מינהו על האוצרות".

²⁷ ראה סעיף קיב.

²⁸ שו"ת תשובה מאהבה א רח. אמנם שם הדין הוא לגבי כבוד לפרנסים. וראה שו"ת אורח משפט חו"מ כ: "בכל עסק השייך לציבור שיש בו חכמה ונאמנות, הוי בכלל פרנסות...". וראה משנה שקלים ה ב על כהנים שהתמנו, "שאותן קיבלו רוב הציבור עליהם".

²⁹ משנה ברורה סימן קמא ס"ק טז.

³⁰ רש"י במדבר א ג. וראה מנחת חינוך מצוה תקכו בסוף. וראה משפט המלחמה ד, שלמלחמת רשות יוצאים רק בני עשרים ולמלחמת מצוה יש סוברים שיוצאים גם יותר צעירים. הערת הרב נבנצל: "צ"ע דהא נמנו לקראת מלחמת כבוש הארץ כל יוצא צבא בשנה השנית ובשנה הארבעים ורק מבן כ'".

³¹ פירוש הרמב"ן על התורה שם. וראה מרגליות הים על סנהדרין דף ב א אות כט, שבן עשרים רודף אחר האויב לטחו אך כל מי שמסוגל לאחוזו בחרב חייב להתגונן מפני הצר הבא עלינו.

³² ראה ערוך השלחן חו"מ א כב.

³³ מדרש שמואל אבות ה כג.

³⁴ ראה תקנות מדינת מעהרין ועד גאיי ת"י לפ"ק קנב.

³⁵ ראה פנקס מדינת ליטא ועד תקכ"א לפ"ק תתקנח.

³⁶ ראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תשעא החלטה משנת ת"ס לפ"ק; שם א' תשצו החלטה משנת תס"א לפ"ק.

³⁷ הצבא כהלכה פרק ב סעיף ו.

³⁸ ראה סעיף קו שזקן פסול להיות בסנהדרין.

בקהילות רבות החליטו לדרוש דרישות נוספות ממועמדים לשירות הציבורי. בליטא החליטו ששמאים יתמנו מבין העשירים המשלמים מס לפחות חמשים זהובים לשנה.³⁹ במערהין תקנו שלא למנות משולח את מי שעוסק במלאכה בזויה.⁴⁰ בירונא תקנו שעל הממונים להיות נשואים.⁴¹ במערהין תקנו שמשולח יתמנה רק שמונה שנים לאחר החתונה.⁴²

לשירות הציבורי יש להשתדל ולמנות את המועמדים הטובים ביותר. פסוק מפורש בתורה: "ואקח מכם שנים עשר איש", ומבאר הספרי: "מן הברורים שבכם מן המסולתים שבכם".⁴³ יתרו מציע למשה רבינו: "ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל וגו' ", ומבאר אור החיים הק': "... ויקח הגדול שבכולם בכל בחינה מבחינות הטובות המנויות בדבריו".⁴⁴

במקרים הבאים ממנים לכתחילה עובדים שאינם בהכרח הטובים ביותר

ירושה בשררה פוסק הרמ"א: "ש"ץ שהזקין ורוצה למנות בנו לסייעו לפרקים... בנו קודם לכל אדם ואין הצבור יכולין למחות בידו".⁴⁵ והוא הדין לשאר כל המנויים.⁴⁶

יצוגיות הרשב"א פוסק: "עוד שאלת: קהל שמנו שלשה אנשים, שיבררו להם שלשה נאמנים למס; והם בררו להם: שנים יודעין, ואחד אינו יודע ספר כלל... ושמא רוב הפעמים, אינן רבוי הנאמנים אלא לכבוד בעלמא, שכל משפחות העיר רוצים שיהא אחד ממשפחתם ממונה לכבוד המשפחה לבד, בין יודע ספר בין אינו יודע ספר".⁴⁷ בפונא החליטו: "בענין עשיות הממונים מחויבים הקהל לעשות ממונים דוקא בכל רחוב ורחוב מאותו רחוב, והממונים מחויבים לנקות את הרחובות...".⁴⁸ עוד תקנו שם: "והשמאים יהיו מן עשירים ומן בינונים ומן פחותים".⁴⁹

שיקולים שלטוניים אומר דוד המלך: "תחת אבותיך יהיו בניך תשיתמו לשרים לכל הארץ".⁵⁰ פוסק הרמ"א הלכה לדורות: "השררה והשולטנות שלהם, ומחוקי המלך למנות שררה ומושלים למי שירצה".⁵¹

³⁹ ראה פנקס מדינת ליטא ועד תקכ"א לפ"ק תתקפה. וראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תתקסב החלטה משנת תע"ג לפ"ק. על הטעם לכך ראה סעיף קה.

⁴⁰ ראה תקנות מדינת מעהרין, ועד בודשפיץ תס"ט לפ"ק תקט (ה).

⁴¹ ראה פנקס קהל וירונה ג שפט ובעוד מקומות.

⁴² תקנות מדינת מעהרין ועד ברודא תס"א לפ"ק תצד (ו). וראה שם שמורנו אינו צריך להמתין כל כך.

⁴³ ספרי על דברים א כג. וראה רש"י על אתר.

⁴⁴ אור החיים הק' על שמות יח כא.

⁴⁵ שו"ע או"ח נג כה בהגה.

⁴⁶ ראה מגן אברהם שם ס"ק לג. וראה א"ת ערך חזקת שררה. וראה סעיף קיט.

⁴⁷ שו"ת הרשב"א ג שצט. וראה שו"ת מהר"ח אור זרוע סה בענין חזקת שררה: "... ואין האחרים יכולים לומר

גם ממשפחתנו נעמיד מלך".

⁴⁸ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' סג החלטה משנת תכ"ז לפ"ק.

⁴⁹ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תתמח החלטה משנת תס"ה לפ"ק. וראה מן הגנוזים ב, תקנות בוסקוביץ

מב עמ' 101. וראה סעיפים קא קכא.

⁵⁰ תהלים מה יז.

התכונות והכישורים הפוסלים מועמדים מלכהן

עבירות חמורות אומר המדרש: "צריך שיהיו השוטרים בעלי זרוע במעשים טובים... וצריך שיהיו נקיים מכל משפט שלא יהא לאדם פתחון פה עליהם... שלא יהא בהם דבר של פסלות".⁵²

אינו מיוחס פוסק הרמב"ם: "אין מעמידין מלך מקהל גרים... שנאמר: 'לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא'. ולא למלכות בלבד אלא לכל שררות שבישראל... שלא יהא אלא מישראל... אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות ואין צריך לומר דיין או נשיא שלא יהא אלא מישראל...".⁵³

אשה אומר הירושלמי: "מי דרכו ליעץ האיש ולא האשה".⁵⁴
הרמב"ם פוסק שאשה אינה מתמנית לתפקיד של שררה.⁵⁵

פוסק הרמ"א: "ומי שאינו נושא בעול עם הציבור יכול להכריח אחרים, אבל לא יהיה גבאי".⁵⁶

הממנה עובד שאינו ראוי לשירות הציבורי, או שהוא פסול להתמנות⁵⁷ עובר על האיסורים עליהם עובר מי שממנה פרנס שאינו ראוי ומנוי כזה עלול לגרום נזקים רבים.⁵⁸

במקרה שלא מוצאים מועמדים שניחוונו בכל הכישורים המתאימים מותר למנות גם את מי שחסרות לו מקצת מן התכונות, בחינת הרע במיעוטו.⁵⁹ הגמרא מספרת על מלמד שסלקו אותו ממשרתו משום שהכה תלמידים שלא כדין ונאלצו להחזירו למשרתו משום שלא נמצא מלמד טוב ממנו.⁶⁰

כותב הרלב"ג: "... שם שלמה ממונים רבים רודים בעם העושים במלאכה והוכרח לשים הממונים ההם גרים מפני שקדם על המלאכה כי כבוד מאד לישראלים אם יעשו כך".⁶¹ פוסק

⁵¹ שו"ת הרמ"א קכג. וראה שם שיש למנוי תוקף של דינא דמלכותא דינא. המלכים בודאי ישקלו האם המתמנה נאמן אליהם באופן אישי, האם ראוי למנות אותו מתוך הכרת תודה, או לחילופין שיש צורך לפיכך אותו כדי שלא יסכן את השלטון וכל כיו"ב.

⁵² תנחומא שופטים ג.

⁵³ רמב"ם מלכים א ד. על חילים מיוחסים ראה משפט הצבא בישראל א ב וכן משפט המלחמה פרק ה. על חשיבות היחוס ראה סעיף קו. על מנוי ממזר ראה סעיף קו הערה 24. על הגדרת המושג תפקיד של שררה ראה סעיף קטו.

⁵⁴ ירושלמי יבמות ח ג: "כתיב 'על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים' היה להם לנשים לקדם? כתיב 'אשר שכר עליך ואשר יעץ' מי דרכו לשכור האיש ולא האשה, מי דרכו ליעץ האיש ולא האשה".

⁵⁵ ראה סעיף קו. וראה שם שרבינו אברהם בן הרמב"ם מתיר. וראה שו"ת תשובות והנהגות א תתלח המתיר למנות גיורת כמנהלת בית ספר לבנות, ומבאר שאין זה מנוי של שררה שכן היא אינה ממונה על הציבור.

⁵⁶ שו"ע חו"מ קסג ו בהגה. וראה שו"ת הריב"ש ריד.

⁵⁷ ראה סעיף קא.

⁵⁸ ראה ספר החינוך תיד. וראה סעיף קא.

⁵⁹ ראה כו"ב לגבי הפרנסים סעיף קח.

⁶⁰ בבלי גיטין לו א.

⁶¹ רלב"ג מלכים א אחרי פרק יא התועלת החמשה עשר. וראה פירושו סוף שמואל א התועלת הלא'.

השו"ע בהלכות שליח ציבור: "אם אין מוצאים מי שיהיה בו כל המדות האלו יבחרו הטוב שבציבור בחכמה ובמעשים טובים".⁶²

התורה קובעת אמצעים המבטיחים מנוי עובדים טובים לשירות הציבורי⁶³

- א. פירוט תכונותיהם
- ב. מנגנון לאיתור מועמדים טובים
כותב החתם סופר: "ויאשיה ידע בעצמו שלא חטא כלל רק בעון תוכחה שלא מיחה... ואמנם צ"ל הא באמת שלח ת"ח לחפש. וי"ל יען דורו לא היה הגון גם התלמידי חכמים ההמה לא הי' הגונים ולא חפשו כל צרכם והוא טעה בהם וסמך עליהם ונענש על טעות הזה שלא בדק בת"ח הללו".⁶⁴
- ג. הכשרת מועמדים
- ד. עידוד מועמדים
פסוק במפורש בתורה: "קח את הלויים מתוך בני ישראל וטהרת אתם", ומפרש רש"י: "קחם בדברים, אשריכם שתזכו להיות שמים למקום".⁶⁵
- ה. המועמדים מצווים להסכים להתמנות⁶⁶ והם זוכים לשכר גדול מהשמים.⁶⁷
- ז. שמירה על כבודם
כותב המשנה ברורה: "...וכן ראוי לצבור שלא יהרהרו אחר הסגן וידונו אותו בכל ענין לכף זכות...".⁶⁹ זו מדת חכמים. אומרת הגמרא: "עשרה כוסות תקנו חכמים בבית האבל... אחד כנגד חזני העיר", ומבאר רש"י: "תקנו להם ברכה... לפי שהיו שמשו העיר להתעסק במתים ובשאר צרכי ציבור".⁷⁰
- ח. מתן הקלות
פוסק הרמב"ם: "הגיע ראש חודש כסלו ולא ירדו גשמים בית דין גוזרין שלש תעניות על הציבור... ואנשי משמר אין מתעניין עמהם מפני שהן עסוקים בעבודה...".⁷¹ חכמים הקלו על מילדת היוצאת בשבת אל מחוץ לתחום.⁷²
- ט. הגנה מפני נזקים⁷³

⁶² שו"ע או"ח נג ה. וראה שו"ע או"ח תקפא א בהגה.

⁶³ ראה סעיף קא.

⁶⁴ דרשות חתם סופר דף שכח ב ד"ה כתי' במגלת קנות.

⁶⁵ רש"י במדבר ח ו.

⁶⁶ ראה סעיפים קא ר.

⁶⁷ ראה כלבו קמב: "שופטים ושוטרים תתן מלמד שהשוטרים מקבלין שכר כשופטים ושכר אלו ואלו שקולים".

⁶⁸ ראה סעיפים קמג.

⁶⁹ משנה ברורה קמא טז. וראה סעיף רו.

⁷⁰ רש"י בבלי כתובות ח ב ד"ה כנגד חזני העיר. וראה שו"ת מהרשד"ם יו"ד ק בענין מי שביזה בני אגודה העוסקים בגמילות חסדים.

⁷¹ רמב"ם תעניות ג ב. וראה שם שם ג ו. וראה רש"י בבלי תענית טז ב ד"ה ולא משלימים.

⁷² ראה שו"ע או"ח תז א שלמיילדת תקנו חכמים אלפיים לכל רוח. וראה נשמת אברהם יו"ד שמ ס"ק ב, המלמד זכות על רופאים אשר אינם קורעים כאשר נפטר אדם לנגד עיניהם.

⁷³ ראה ספרי על דברים כה יא: "וקרבה אשת האחד" – אשת איש, ולא אשת שליח בית דין להציל את אישה". וראה צפנת פענח דברים שם. וראה תו"ת על אתר שמעיר על כך שלפנינו בגמרא הדרשה אינה מזכירה את אשת השליח, אלא ממעטת את שליח הבית דין בעצמו.

י. חסינות מסוימת פוסק הרמב"ם: "הרב המכה את תלמידו או שליח בית דין שהכה את בעל דין הנמנע מלבוא לדין והמיתו בשגגה פטורין מן הגלות... שהרי שגגו והרגו בשעת עשיית המצות".⁷⁴ פוסק הרשב"א: "נאמנים, שהצבור ממנים לגבות את המס ולפקח על העם, הרי הם כשומרי חנם, ופטורי מגניבה ואבידה".⁷⁵ מעיקר הדין רופא צריך לשלם נזקים ככל מזיק, ולמרות זו התקבלה תקנה לפטור רופא שהזיק בשגגה, ומבאר התשב"ץ: "שאם לא נפטרנו משוגג אתי לאימנועי מלרפאות".⁷⁶ יא. איסור על פיטורים⁷⁷

מכיון שיש מצוה להתמנות,⁷⁸ יש להקפיד על הכללים הבאים⁷⁹

א. כל מי שראוי להתמנות ראוי להגיש מועמדות.
 ב. כל הראויים להתמנות מקבלים הזדמנות שווה.⁸⁰ זו מדת התורה. אהליאב נתמנה לסייע בבנין המשכן ומובא ברש"י: "משבט דן, מן הירודין שבשבטים מבני השפחות, והשווהו המקום לבצלאל מלאכת המשכן, והוא מגדולי השבטים, לקיים מה שנאמר: 'ולא נכר שוע לפני דלי'".⁸¹ בבית המקדש ממנים נושאי תפקידים שאינם כהנים או לויים.⁸² בונציה החליטו בדבר מינוי חזנים ושמשים: "שהפרנסים שיהיו בעת ההיא יסדרו לעשות הכרזה בבתי כנסיות הגיטו, שכל הרוצה להכנס לשרת באותו משא יבא להגיד...".⁸³

⁷⁴ רמב"ם רוצח ושמירת נפש ה' ו.

⁷⁵ שו"ת הרשב"א ה קא. וראה שם שלא פטרו מפשיעה משום שלא חוששים דילמא אתי לאמונועי.

⁷⁶ שו"ת התשב"ץ ג פב. וראה שו"ע יו"ד שלו א.

⁷⁷ סעיף קמט.

⁷⁸ ראה סעיף כח.

⁷⁹ ראה סעיפים צח קז

⁸⁰ ראה סעיף צג.

⁸¹ רש"י שמות לה לד.

⁸² ראה תוספתא שקלים ב הלכה יד והלכה טז: "אילו הן הממונין שהיו במקדש... הכל היו כשרים בכהנים בלויים בישראל". וראה הגהות וחידושים מאת הגאון ר' יעקב עמדין על בבלי מנחות סה א, המוכיח מהגמרא שהממונים שהיו במקדש לא היו צריכים להיות כהנים ולויים. וראה אור שמח כלי המקדש ד יט, המוסיף לרשימה גם את הקתיקול. וראה ירמיה כב ו: "כי כה אמר ה' על בית מלך יהודה גלעד אתה לי ראש הלבנון", ומבאר עמק הנצ"ב על ספרי דברים א ז ד"ה ראש הלבנון: "... וקרא להם ראש הלבנון, שהם מנהיגי המקדש אמרכליו וגזבריו". וראה בבלי תמיד כו ב, שהפסוק הנזכר בספרי עוסק רק בשומרי המקדש. ויש חולקים. ראה במדבר יח ב: "וגם את אחיך מטה לוי שבט אביך הקרב אתך וילוו עליך וישרתוך", ומבאר הספרי: "מנה מהם גזברים ואמרכלים", וראה רש"י על התורה שם וכן שם יח ו. וראה תרגום על מלכים ב יב י שהאמרכלים אז היו כהנים. וראה ערוך השלחן העתיד כלי המקדש כא ב שהגזברים והאמרכלים הם לויים. וראה שו"ת משפט כהן צז, עמ' רכז. וראה רמב"ם בית הבחירה ז כג: "... בשעה שנכנסין הבנאים לבנות ולתקן בהיכל... מצוה שיהיו הנכנסים כהנים תמימים... ואם אין שם כהנים יכנסו לויים, לא מצאו לויים יכנסו ישראל".

⁸³ פנקס ועד ק"ק איטאליאני בוויניציאה יז ת"ד לפ"ק. מכרזים מאפשרים לכל המועמדים לשירות הציבורי להציג את מועמדותם, ולאפשר לממנים למצוא את המועמד הטוב ביותר לכל משרה. בימי חז"ל לא עשו מכרזים למשרות ציבוריות כשם שלא עשו מכרזים למכירת או קניית רכוש ציבורי, אך שמאחר והתרבו פרנסים הפועלים שלא לשם שמים – ראה סעיף מז – ומאחר והיום נבחרים נציגי מפלגות, קיים חשש גדול שללא מכרז ימנו הפרנסים קרובים וחברי מפלגה, ראוי לצמצם את יכולתם למנות עובדי ציבור כרצונם. וראה סעיף שט הערה 47.

- על אף שבימי בית ראשון היו השוטרים משבט לוי אין הוראה לדורות בענין זה.⁸⁴ כותב ספר נחמיה: "והלויים מבינים את העם לתורה והעם על עמדם",⁸⁵ אך אין הוראה שצריכים למנות מורים או רבנים דוקא משבט לוי.⁸⁶
- ג. המונע באופן שרירותי את מנויו של הראוי מונע את חברו מלקיים מצוה ועובר על ואהבת לרעך כמוך.⁸⁷
- ד. אסור להתנות את זכות ההתמנות בתנאים שחלק מן המועמדים אינו יכול לעמוד בהן.
- ה. רק בחוק ניתן לשלול את זכות ההתמנות.
- ו. רק בית דין רשאי לפסול מועמד מלהתמנות.
- ז. מי ששללו ממנו את הזכות להתמנות רשאי לפנות לבית דין.

למרות שיש מצוה להתמנות בית דין אינו כופה קבלת תפקיד בשירות הציבור.⁸⁸

גם כיום יש לודא שלעובדי השירות הציבורי תכונות וכישורים מתאימים.⁸⁹

גם כיום אין מנוס מלמנות עובדים לשירות הציבורי על פי גדרי הרע במיעוטו.⁹⁰ פוסק האגרות משה: "וברור שאם יזדמן באיזה מקום שרוצים למנות לאיזה מנוי ריק או איש שהוא כופר ובעל עבירות או אשה כשירה, ואי אפשר שלא ימנו שום אחד מהן אלא איש כשר, שודאי צריך לסייע שימנו את האשה הכשרה ולא את האיש הכופר והרשע".⁹¹

נראה, שכיום אין למנות עובד לשירות הציבורי ללא מכרז.⁹²

⁸⁴ ראה דברי הימים ב יט יא, שהשוטרים משבט לוי, וראה גם ספרי על דברים א טו, שהלויים היו שוטרים לפחות עד זמן נחמיה. וראה משך חכמה ויקרא כו יג; שם במדבר טו ט – י; שם דברים לא כח. וראה שו"ת חתם סופר או"ח קח. וראה תורת המדינה עמ' 239: "... עזרא הסופר... לאחר שקנס אותם שלא לתת להם מעשר, משום שלא עלו לא"י בימי עזרא, שלל מהם כנראה גם את זכותם הבלעדית להתמנות כשוטרים...". וראה קדמוניות היהודים ספר רביעי 214: "לכל שלטון יינתנו שני אנשים שמשום משבט לוי". וראה בבלי יבמות פו ב ש"עכשיו אין מעמידין שוטרים אלא מישראל". וראה משפט המלוכה בישראל עמ' 66 המשער שבשעה שעזרא קנס את הלויים והעביר מהם את המעשר הראשון ונתנו ללויים נתבטל "החוק הזה לבחור שוטרים רק מן הלויים".

⁸⁵ נחמיה ח ז. וראה דברי הימים ב לה ג. וראה חשוקי חמד כתובות עמ' קפא שעדיף ללמוד ממלמד כהן.

⁸⁶ ראה משנה ברורה סימן נג ס"ק לו, שאם יש שני חזנים שוים מן הראוי להקדים כהן ללוי להיות ש"צ ולהקדים לוי לישראל וכו'.

⁸⁷ ראה סעיף קז הערות 24.

⁸⁸ ראה סעיף קז הערה 31.

⁸⁹ ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת החוקה של ד"ר כהן בעמ' 5 – 16 סעיף 67: "יבדק כל פקיד, עובר למינוי, על ידי ועדת השרות האזרחיים". מאחר והרבנים שדנו בהצעת חוקה זו לא העירו מאומה על סעיף זה, ניתן להניח שהדברים מקובלים עליהם.

⁹⁰ ראה סעיפים קח קט.

⁹¹ שו"ת אגרות משה יו"ד ב מה. וראה שו"ת תשובות והנהגות א תכו שיש חילוק בין אם הבעלים שומר מצוות ובין אם לאו. וראה שו"ת אגרות משה יו"ד ד ח שמומחה שאינו ירא שמים עדיף על ירא שמים שאינו מומחה. כעין זה ראה גם שו"ת תשובות והנהגות ג שט. וראה שמירת שבת כהלכתה פרק לב ס"ק סז.

⁹² ראה הערה 82.

*

הסוציולוג, פרופ' שפירא כותב על הארגון הבירוקרטי: "לארגון זה התכונות הבאות: א. כל נושא תפקיד מתמנה לתפקידו תודות לכשירותו לתפקיד ומומחיותו, הנבדקות באורח אובייקטיבי בעזרת סטנדרטים מקובלים, כמו בחינות ותעודות של בתי ספר או מוסדות אחרים מוסמכים".⁹³ מומחים למנהל מכירים בחשיבות מנוי כח אדם מעולה לפקידות הממשלתית והציבורית, והם אף מנסים להגדיר מה הן התכונות הרצויות של מי שממלא משרה ארגונית.⁹⁴ עם זאת, הם מכירים בעקרון שלפיו לעיתים ראוי שיתמנו לא הראויים והטובים על אותו מינוי אלא דוקא מינוי פוליטי,⁹⁵ או מינוי על פי עקרון היצוגיות.⁹⁶

ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם קובעת: "כל אדם זכאי לשוויון בכניסה לשירות במנגנון של ארצו".⁹⁷

חוקות אחדות מפרטות בקצרה את הדרישות העקרוניות מהמומנים ומנושאי התפקידים.⁹⁸ אחדות קובעות עקרונות הנוגעים לשיטת המנוי, עקרונות שיבטיחו שיתמנו מועמדים רק על בסיס כישורים.⁹⁹

⁹³ ראה יסודות הסוציולוגיה עמ' 115. וראה סעיף קמד הערה 24 וסעיף קמו הערה 40. וראה ש. נ. אייזנשטדט, "תכונות יסוד של המדינה המודרנית", מדינה וחברה א עמ' 87, העקרונות החמישי והששי. על שני עקרונות אלו ראה סעיף קו הערה 119. בענין מנוי המובחרים מכולם ראה EB (2008), public administration, Principles of public administration, The classical definition

⁹⁴ ראה EB (2008), public administration, Principles of public administration, The classical definition Bureaucracy: what government agencies do and why they do it עמ' 24, שכדי להבטיח הצלחת ארגון יש להעמיד בראשו אדם מוכשר שיש לו הכרה מעמיקה של הארגון, ולהעמיד לרשותו כלים מתאימים.

⁹⁵ ראה EB (2008), public administration, Principles of public administration, The classical definition Bureaucracy: what government agencies do and why they do it עמ' 200 – 202, שיש מנויים הזקוקים, בשל טיב המשימות המוטלים עליהם, לגיבוי טוב של המנהיגים. על שיקולים "פוליטיים" בעת מנוי פקידים וממונים ראה EB (2008), civil service, Appointment.

⁹⁶ ראה EB (2008), civil service, Appointment.

⁹⁷ הכרזה כא 2.

⁹⁸ ראה ICL חוקת פינלנד 86, שלתפקיד ציבורי יש למנות אדם מיומן בעל יכולות ואזרחות טובה מוכחת. וראה שם חוקת סינגפור 110 (2), שיש למנות מי שיש לו כישורים רשמיים, נסיון ומצוינות. וראה שם חוקת רומניה 16 (3) שרק אזרחי המדינה יתמנו לתפקידים ציבוריים. כיו"ב גם שם חוקת דנמרק 27 (1). וראה חוקת ארצות הברית של אמריקה סעיף ו אות ג, שאין להעמיד מועמד במבחן דתי.

⁹⁹ ראה ICL חוקת איטליה 97 (3) שמינויים ציבוריים יעשו באמצעות תחרות ציבורית.

קמט. פיטורי עובדים

פוסק הרמב"ם: "... ואין מורידים לעולם משררה שבקרב ישראל אלא אם סרח".¹
מלך כותב אור החיים: "כי מנימוסי המלכות כשיתן מלך גדולה או הנאה לאדם אחד הוא לו מתנת עולמים".²

פרנסים פוסק מהר"ח או"ז: "... והרי הגבאים שבעירכם נתמנו על פי הברורים שבררת ובררום לכם רבותינו ודעת כולם הסכימה לכך. ואעפ"י שקבעו זמן ולא בררום כי אם לשנה כאשר שמעת, מ"מ בצאת השנה אם לא פשעו בכלום אלא תיקנו את הצדקה וענין הקהילה למה יעבירו... ואפילו יש הגונים כמותו".³ כותב הרב איסר זלמן מלצר: "... דהמנויים של רבים אין מסלקים אותם אם לא נמצא עליהם פסול...".⁴

אסור לפטר עובד גם אם נמצא עובד טוב ממנו. כותב כנסת הגדולה: "להעביר שליח צבור קבוע שלא נמצא בו שום דופי בשביל אחר שקולו ערב לא נכון לעשות כן אלא ישרתו שניהם כאחד".⁵
 אסור לפטר עובד בהאשמה כל שהיא כל עוד אין לכך ראיות מספיקות. פוסק הרשד"ם: "מי שיצא עליו שם רע כו' ודאי שאינו ראוי להיות מלמד... ומי שהוא מלמד צריך בלי ספק להיות כמלאך ה'... ומכל מקום לפי שכל ישראל בחזקת כשרים אם לא יש ראיו' או לפחות אמתלאות גדולות אין להוציא שום אדם מחזקתו כי גדולה חזקה".⁶

במקרים הבאים מותר, ולעיתים אף מצוה, לפטר עובד שירות הציבור⁷

א. פגיעה ברבים או ביחידים אומר המדרש: "דיין שהרג נפש במזיד מענין שלפניו, מלמד תינוקות שהרג נפש במזיד, כולם יעברו ממלאכתו, ילכו ויעשו מלאכה אחרת...".⁸
 פוסק המחבר: "הנוטע אילנות לבני המדינה שהפסיד... וכן טבח של בני העיר שנבל הבהמות והמקיו דם שחבל והסופר שטעה בשטרות ומלמד תינוקות שפשע בתינוקות ולא למד או למד בטעות וכל כיוצא באלו האומנים שאי אפשר שיחזירו ההפסד שהפסידו מסלקין אותן בלא התראה שהם כמותרים ועומדים עד שישתדלו במלאכתם הואיל והעמידו אותן הציבור עליהם".⁹ הרמ"א חולק על המחבר ופוסק: "עד שיהיו מוחזקין או שיתרו בהן לא מסלקין להו".¹⁰

¹ רמב"ם כלי המקדש ד כא. וא"ת ערך חזקת שררה. וראה סעיף קטו.

² אור החיים בראשית מז ה.

³ שו"ת מהר"ח או"ז סה.

⁴ אבן האזל, רמב"ם משפטים א, שכירות י ז.

⁵ כנסת הגדולה טור אורח חיים ב"י נג. וראה חשוקי חמד על יומא עמ' קיח: "פרנס הממונה על הציבור, ועבר מחמת אונס, כשיעבור האונס חוזר לשררתו הגם שהשני טוב ממנו".

⁶ שו"ת מהרשד"ם יו"ד קמא. וראה הערה 32.

⁷ ראה שו"ת אבני נזר חו"מ מב: "... אדרבה מבואר שם שזכות השו"ב כזכות פועלים [ועדיף ממנה כי פועלים צריכין קנין ודברי ציבור א"צ חיזוק וקנין]". ראוי רק להעיר כי שו"ב אינו מנוי של שררה.

⁸ תנא דבי אליהו רבא כא. וראה חשוקי חמד על יומא עמ' שעד – שעו, שבשווג הקרוב למזיד אין מעבירים.

⁹ שו"ע חו"מ שו ח. וראה רמב"ם שכירות י ז. וראה עינים למשפט בבא בתרא כא ב ציון ב ג.

¹⁰ רמ"א שם. וראה נתיבי עם אורח חיים תצג. ויש לעיין האם מפסיקים את עבודתו של כהן שפיגל וכד' ובפרט במקרה שגרם נזק לבעל הקרבן.

- בטיקטין החליטו: "בהיות שכ"ה... שהיה ש"ץ מעבר דקהלתינו יצ"ו... נתמלאה סאתו עלה באשו כי הגדיל לעשות מעשה רשע לשפוך דם נקי.... חלילה למנות עליו לשום קבלה בעולם..."¹¹.
- פוסק הרמב"ם: "בית דין שהעמידו אפטרופוס ושמעו עליו שהוא אוכל ושותה ומוציא הוצאות יתר מדבר שהיה אמוד בו יש להן לחוש לו שמא מנכסי יתומים הוא אוכל ומסלקין אותו ומעמידין אחר"¹².
- פוסק שו"ע הרב: "... ומלמד תינוקות החובט יותר מדאי מעבירין אותו והוא עובר בלא תעשה כי מאחר שמכה שלא ברשות הרי זה כמכה אחד משאר ישראל"¹³.
- ב. עבירה חמורה פוסק הרמב"ם: "בית דין שהעמידו אפטרופוס... שפרץ בנדירים ובאבק גזל בית דין חייבים לסלק אותו..."¹⁴. פוסק המחבר על חזן: "יצא עליו שם שנתפס עם הכותית... מעבירים אותו"¹⁵.
- ג. סרח בעניני התפקיד כותב המלבי"ם בפירושו לנביא: "... ורבתה אז התלונה על המזכיר והסופר שלא באמנה הם עושים להזכיר ולכתוב כל הבאים אל המלך למשפט והיה איזה מחשבה להעבירם..."¹⁶.
- על שוחט המתיר סרכות שלא כדין פוסק הרשב"א: "... מתרין בו ומודיעין אותו שהוא טועה ואם שמע לדברי חביריו הגדולים ממנו בחכמה מוטב ואם לאו מסלקין אותו"¹⁷.
- פוסק השו"ע: "טבח שדרכו לנקר בשר... אם נמצא אחריו חלב אם הוא כשעורה מעבירין אותו"¹⁸. עוד פוסק השו"ע: "מוהל שאינו מוצץ מעבירין אותו"¹⁹.
- הדברי מלכיאל פוסק שמותר להעביר מתפקידו שמש שסידר קידושין בלא ידיעת הרב. הרב בלוי פוסק שמעבירים מתפקידו גבאי צדקה המחלק צדקה למי שהוא יודע בו שהוא אינו ראוי לקבלה.²¹
- מפטרים עובד שירות הציבורי הנוטל שוחד.²²
- ד. התנהגות שאינה ראויה פוסק הלבוש: "אפטרופוס... וחזר להיות זולל וסובא והולך בדרכי חושך... שחייבין בית דין לסלקו"²³. פוסק הרב ציטרון-קטרוני: "על דבר

¹¹ ראה פנקס קהל טיקטין 113.

¹² רמב"ם נחלות י ז.

¹³ שו"ע הרב הלכות תלמוד תורה א יג.

¹⁴ רמב"ם נחלות י ז. על פיטורי מוהל שהוא שופך דמים ראה שו"ע או"ח קכח לו.

¹⁵ שו"ע או"ח נג כה.

¹⁶ מלבי"ם שמואל ב כ כד.

¹⁷ שו"ת הרשב"א א שה.

¹⁸ שו"ע יו"ד סד כא. וראה שו"ת זקן אהרן תנינא חו"מ קלב

¹⁹ שו"ע יו"ד רסד ג. על פיטורי שוחט האוסר את המותר ראה באר היטב שו"ע יו"ד א ס"ק יב.

²⁰ ראה שו"ת דברי מלכיאל ג קעב.

²¹ ראה צדקה ומשפט ב ס"ק נח.

²² ראה סעיף קמה הערות 11 - 13.

²³ לבוש חו"מ סימן רצ ו.

השו"ב שלימד לאחר לכתוב בשמחה תורה... בודאי אדעתא דהכי לא מינהו אנשי הקהל לשו"ב שיעשה אפיקורתא כזה".²⁴

ה. אי מלוי התפקיד פוסק הרמב"ם: "הלוי נפסל בשנים ולא במומין אלא בקול שיתקלקל קולו מרוב הזקנה יפסל לעבודתו במקדש, ויראה לי שאינו נפסל אלא לומר שירה אבל יהיה מן השוערים".²⁵

פוסק הנודע ביהודה: "על דבר אשר שאל שוחט שידי מרתתין ואמנם הוא מרגיש בפגימה דקה וגם אומר ברי לו שאינו נכשל בשום דבר במלאכתו לא שהה ולא דרס וכיוצא כי אין הריתות מזיק לו במלאכתו: הנה בודאי יש להעבירו שלא ישחוט עוד...".²⁶

בפוזנא החליטו: "באם שיתרשל השמש... ולא יתפוס בתפיסה למי שנתחייב על פי בית דין אזי הרשות ביד הבית דין ליקח לעצמם שמש אחר על זה...".²⁷

לציבור סמכות לקבל תקנות שלפיהן עובדי השירות הציבורי יתמנו רק לתקופה קצובה מראש²⁸ או להתנות שהעובר עבירה הנקובה בתקנה יועבר מתפקידו.²⁹ יש לציבור סמכות להשביע את עובדי בשירות הציבורי על התחייבות להקפדה על קיום תקנות הקהל וממילא מי שיעבור על השבועה יפוטרו.³⁰

החלטה על פיטורים מתקבלת אך ורק בהליך שיפוטי של בית דין העוסק בעניני הציבור.³¹ פוסק שו"ע הרב: "אין מסלקים ש"ץ מאומנותו אלא אם כן נמצא בו פסול בעדים אבל לא משום רנון בעלמא... ומכל מקום יש להושיב בית דין על ככה, ואם יבואו עליו עדים בזה וכיוצא בזה מעבירין אותו...".³²

בליטא תקנו: "אין ביד שום קהלה וגליל וישוב לדחות את השמש משירות שלו, עד שיבא לפני ראש בית דין וליתן טעם מאמתלא מאיזה טעם המה דוחים אותו להשמש או להש"ץ, וכפי רצון

²⁴ חידושי הרב ציטרון-קטרוני חידושי תורה - שו"ת עמ' 168. וראה שו"ת רב פעלים ב יו"ד בענין שוחט המשחק בקוביה.

²⁵ רמב"ם כלי המקדש ג ח. וראה משנה ברורה סימן נג ס"ק פה.

²⁶ שו"ת נודע ביהודה מה"ת יו"ד א.

²⁷ פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' רסט החלטה משנת תל"ד לפ"ק. וראה שו"ת אגרות משה יו"ד א קלח, שדן בשאלה אם מפטרים מורה המאחר, ומקל מפני שרבים נכשלים בזה.

²⁸ ראה פירוש הרע"ב למשנה יומא א א: "... והיו מתחלפין כל שנים עשר חודש כפקידי המלך שהמלך מחליפן כל שנה, לכך נקראת לשכה זו לשכת פלהדרין". וראה פנקס קהילת רומא תקנה 927 משנת התל"ה: "ולא יוכלו מעלת אנשי העצה... לקיים גזברותם אחר עבור ג' שנים, אבל יהיו מחוייבים למנות גזברים אחרים...". וראה סעיף קמה הערה 52; סעיף קיט.

²⁹ ראה ש"ך שו"ע יו"ד רנו ס"ק ד. וראה פנקס הכשרים של קהילת פוזנא א' תקצד החלטה משנת ת"נ לפ"ק, שחזנים המרבים לעשות "מי שברך" מוזהרים ב"איבוד שירות" אם לא יצייתו. כיו"ב ראה פנקס מדינת ליטא, תקנות ועד תנ"ה לפ"ק תתפג.

³⁰ ראה סעיף קה בשם שו"ת תורת חסד סימן לא.

³¹ ראה סעיף כ הערה 21. וראה משנה ברורה סימן נג ס"ק נא. ראה סעיף צח, שפגיעה בזכויות היא רק בהליך שיפוטי. על עקרון הפרדת הרשויות ראה סעיף קנב.

³² שו"ע הרב או"ח נג לא. וראה מג"א שם ס"ק כט; שו"ת חיים ביד א. על האפשרות להדיח עובד השירות הציבורי גם כשאין שני עדים כשרים ראה שו"ת חקקי לב א יו"ד מז; ביאור הלכה משנה ברורה סימן נג ד"ה אם באו; שו"ת דעת כחן ג; חשוקי חמד על פסחים עמ' שלג - שלד. וראה סעיף קה הערה 1. וראה שו"ת עין יצחק א יו"ד א, שיש להבחין לגבי סילוק שוחט בין קול בעלמא ובין חשד שחוששים לו מעיקר הדין.

ראש בית דין כן יקום".³³ כותב הראי"ה קוק: "המנהג הקבוע בישראל הוא, שאם נזדמן הדבר שצריכים להעביר שו"ב מאומנותו, על ידי איזו אשמה גדולה, נוהגים תמיד או ליעד בית דין שלא מדייני אותה העיר או להשאל על זה מבני סמכי אחרים, שאינם נוגעים בדבר".³⁴

החלטה בדבר פיטורים צריכה להתקבל במתינות גדולה. פוסק מהר"ח פאלאגיי: "ובכל אלו העניינים צריך דרישה וחקירה ומיתון רב ליראי ה' וחושבי שמו לחוש הרבה מאד שלא למהר ולעשות מעשה להוריד אדם מאומנותו כי יש חשש עוון שפיכות דמים ממנו מחמת צערו ובזיונו וגם עוון ש"ד ממנו ומאנשי ביתו מקיפוח פרנסתו..."³⁵

מלך רשאי לפטר כל עובד בכל עת וללא הנמקה.³⁶

גם כיום תקפות כל ההוראות הנוגעות לפיטורי עובדי השירות הציבורי.³⁷

*

מדינות אחדות מגדירות בחוקתן מה הן העבירות שבגינן ניתן לפטר את עובדי השירות הציבורי.³⁸ באחרות קיימת הוראה חוקתית שלפיה אין לפטר את עובד השירות ציבורי,³⁹ אין להעבירו למשרה אחרת ואין להורידו בדרגה אלא בהליכים מיוחדים.⁴⁰

³³ פנקס מדינת ליטא ועד ת"ל לפ"ק תרמה.

³⁴ שו"ת דעת כהן ד.

³⁵ שו"ת חקקי לב א סוף סימן מז. וראה תשב"ץ ג קיו: "אין ראוי לפסלו מפני מריבה שיש לו עם מנהיג הקהל ואם פסלו ופגם כבודו שלא כדין, לא יפה עשה... והמעכב על ידו (של השוחט) הוא מעכבו מלעשות מצוה..."
ודבריו מובאים בשו"ת חיים שאל לו.

³⁶ מסתבר, שהכל כמנהג המלכים וראה הערה 2. וראה בבלי יומא ח ב "כפרהדרין הללו שמחליפין אותם כל שנים עשר חודש". וראה פירוש המשניות לרמב"ם יומא א ג: "לשכת פלהדרין, ענינו בית הפקידים שמעמידין אותם המלכים על השווקים ומעבירין אותם בזמן קצר לפי רצון המלך". וראה דבר"ר ב לד: "דוכסין ואיפרכין ואיסטרטליטין... שכולן מתחלפין והמלך אין מתחלף". וראה ירושלמי תענית ד ב: "רבי הוה ממני וכו' ", ופירוש קרבן העדה שם. וראה כוזרי ד ג. וראה רד"ק מלכים ב יח יח ששבנא היה תחילה "אשר על הבית" וחזקהו סילק אותו ומינה תחתיו את אליקים בן חלקיהו. וראה שו"ת אגרות משה חו"מ א מה, המבאר מה החילוק בין מנוי של מלך ובין מנוי הנעשה כדין תורה.

³⁷ פיטורי עובדי שירות הציבור לא נזכר כלל בחוקה שהציע ד"ר כהן, ראה תחוקה לישראל על פי התורה ג הצעת חוקה עמ' 5 – 16. וראה חוקת עולם ב עמ' 372: "על פי התורה כל פקיד וציר(!) דיין או שופט המחלל זכות האדם ועושה הפליה בין אזרחים בשם הממשלה יש להעביר אותו ממשרתו – ויש לדון אי מהני תשובה לעונו או לא..."

³⁸ ראה חוקת ארצות הברית סעיף ב פסקה 4: "... וכל הפקידים האזרחיים של ארצות הברית, יודחו מכהונתם משיוגש כנגדם כתב אישום בעוון בגידה, קבלת שוחד או בפשעים או עוונות חמורים אחרים". ראה גם שם סעיף ג 3 א: "בגידה... תחשב אך ורק ניהול מלחמה נגדה או התחברות אל אויביה לעוזרם ולסועדם". דיון של בית משפט העליון של ארצות הברית בשאלה האם לנשיא סמכות לפטר נושאי התפקידים, ראה EB (2008), Myers V. United States.

³⁹ ראה ICL חוקת יון 103 (4).

⁴⁰ שם. ראה ICL חוקת פורטוגל 269 (3) שזכות עובדי השירות הציבורי להתגונן בכל הליך משמעת. וראה שם חוקת סינגפור 110 (3) שלא יפוטר עובד מדינה ולא יורד בדרגה מבלי שתהא לו הזדמנות לשימוע.